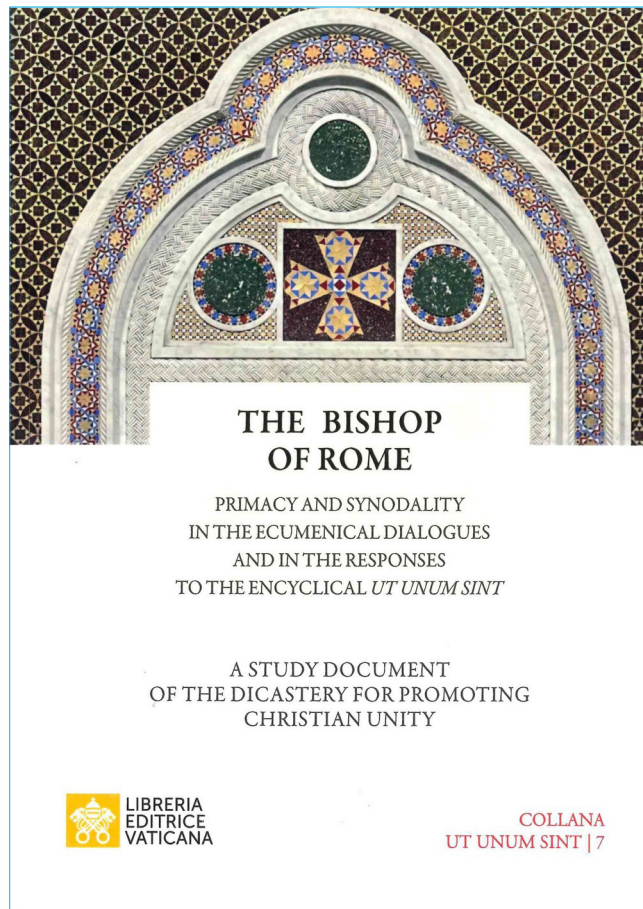

REACTIES OP *THE BISHOP OF ROME*

Perspectief wordt uitgegeven door de
Katholieke Vereniging voor Oecumene
www.oecumene.nl

Inhoud

Redactioneel: De bisschop van Rome Een studiedocument dat laat zien hoe Rome beweegt in een belangrijk oecumenisch vraagstuk	1
<i>Prof. dr. Marcel Sarot</i>	
Is het pauselijk ambt aan vernieuwing toe? Een kans voor de oecumene	9
<i>Dr. Margriet Gosker</i>	
Een oud-katholieke reflectie op ambt en rol van de bisschop van Rome	30
<i>Dr. Mattijs Ploeger</i>	
De Bisschop van Rome: een blik vanuit Constantinopel - Nieuw Rome	40
<i>Dr. Michael Bakker</i>	
Hoe verder met de Paus? Een reactie op <i>The Bishop of Rome</i>	48
<i>Dr. Arjan Plaisier</i>	

Redactioneel

De bisschop van Rome. *Een studiedocument dat laat zien hoe Rome beweegt in een belangrijk oecumenisch vraagstuk*

Prof. dr. Marcel Sarot

Inleiding

Wanneer het om de oecumene gaat, hoor je vaak dat ‘Rome’ (waarmee dan de Rooms-Katholieke Kerk wordt aangeduid) toch niet beweegt. Sommigen zeggen het verwijtend, anderen hebben er wel begrip voor: de kerk van Rome is zoveel groter dan bijna elke andere kerk en bovendien een wereldkerk. Zoals kleine bootjes gemakkelijker van koers veranderen dan grote schepen, zo is dat ook met kerken: hoe groter het aantal gelovigen en de geografische verspreiding, hoe lastiger het is om de koers te wijzigen. Zelfs diegenen die begrip hebben

voor de bijzondere situatie van Rome, betreuren toch veelal de ‘starheid’ die zij waarnemen als het om fundamentele zaken zoals het gezamenlijk vieren van de maaltijd van de Heer en het pausambt gaat. Alleen hierom al is het goed dat de Dicasterie voor de Bevordering van de Eenheid van de Christenen in juni 2024 een fascinerend studiedocument publiceerde onder de titel *The Bishop of Rome*.¹ Dit document laat zien dat als het om het pausambt gaat, Rome niet alleen de principiële bereidheid heeft tot beweging, maar ook al daadwerkelijk in beweging is.

¹ Ondertitel: *Primacy and Synodality in Ecumenical Dialogues and in the Responses to the Encyclical Ut Unum Sint* (Vaticaanstad: Libreria Editrice Vaticana). In het vervolg verwijs ik naar dit document met de afkorting BR.

Voorgeschiedenis

Wellicht is het goed om hier kort de voorgeschiedenis te schetsen. In 1995 publiceerde de paus Johannes Paulus II zijn encycliek over de oecumene *Ut unum sint*, waarin hij stelde dat het ambt van de bisschop van Rome een liefdedienst en een dienst aan de eenheid moet zijn (UUS 89, 95). Tegelijkertijd was hij zich ervan bewust dat de werkelijkheid een andere was, en dat andere kerken het Petrusambt vaak veeleer als een obstakel ervoeren (UUS 88, 95). Daarom formuleerde Johannes Paulus de uitnodiging aan alle christelijke kerken om samen te onderzoeken hoe de dienst aan de eenheid van de bisschop van Rome zou kunnen worden uitgeoefend op een manier die door allen wordt erkend (UUS 95).² Als het Petrusambt van een obstakel inderdaad een dienst aan de eenheid moet worden, dan is het onmogelijk dat de Katholieke Kerk die dienst eenzijdig definieert, zo beklemtoont de paus. Hij spreekt van een ‘reusachtige taak,’ die samen moet worden uitgevoerd (UUS 96).

In de decennia daarna volgden allerlei officiële en informele oecumenische dialogen - tussen katholieke, orthodoxe, anglicaanse en andere christelijke gemeenschappen - waarin het Petrusambt meer of minder centraal aan de orde kwam. In totaal kwamen er dertig antwoorden op de oproep van Johannes Paulus; daarnaast zijn er nog eens vijftig dialoogdocumenten waarin de vraag aan de orde komt. In dit opzicht was er zeker geen sprake van een oecumenische winter, maar ‘een nieuwe oecumenische geest’ (BR 31). *The Bishop of Rome* brengt de ontvangen reacties samen in een relatief korte, handzame synthese, zonder overigens de veelkleurigheid van de reacties te verdoezelen. Paus Johannes Paulus II karakteriseerde het oecumenische gesprek niet primair als een uitwisseling van (gelovige en theologische) ideeën, maar als een uitwisseling van de gaven die de verschillende kerkelijke tradities hebben ontvangen van de Heilige Geest (UUS 28–29). *The Bishop of Rome* maakt dit, meer dan eerdere documenten, concreet: het laat zien hoe de Dicasterie voor de Eenheid de vragen, opmerkingen, kritiek en theologische

² Dit was een herhaling van een uitnodiging die paus Johannes Paulus II eerder al op 6 december 1987 deed in een homilie in de Sint Pietersbasiliek in aanwezigheid van Dimitrios I, Aartsbisschop van Constantinopel en Oecumenisch Patriarch. Zie UUS 95.

bijdragen van andere kerken als gaven behandelt die de Katholieke Kerk dankbaar in ontvangst wil nemen.

Paus Benedictus XVI heeft de uitnodiging van zijn voorganger herhaald, maar wellicht heeft hij meer door zijn handelen dan door zijn optreden als leraar van de kerk de herbezinning op het ambt van de bisschop van Rome een nieuwe impuls gegeven (BR 4). Zijn aftreden droeg bij aan wat je een 'ontmythologisering' van het pausschap zou kunnen noemen.

Paus Franciscus

In zijn pontificaat heeft Paus Franciscus één dimensie van de kerk, haar synodale karakter, opnieuw op de agenda gezet in de Katholieke Kerk. Hij deed dat met de synode over synodaliteit, maar ook op andere manieren, bijvoorbeeld door zich in zijn eigen geschriften regelmatig te beroepen op geschriften van bisschoppenconferenties (BR 5). Zo vulde hij zijn ambt op meer synodale wijze in, en dat hij dit heel bewust deed blijkt ook uit verschillende uitspraken waarin hij de synodale dimensie de kerk in verband bracht met het ambt van de bisschop van Rome:

Synodaliteit biedt ons, als een wezenlijk element van de Kerk, het meest geschikte interpretatiekader om het hiërarchische ambt zelf te begrijpen. [...] Ik ben ervan overtuigd dat in een synodale Kerk meer licht kan worden geworpen op de uitoefening van het primaat van Petrus. De paus staat niet op zichzelf boven de Kerk, maar is er deel van als een van de gedoopten, en binnen het college van bisschoppen als een bisschop onder de bisschoppen, tegelijkertijd geroepen - als opvolger van Petrus - om de Kerk van Rome te leiden, die in liefde over alle Kerken heerst.³

³ Pope Francis, 'Address at the Ceremony Commemorating the 50th Anniversary of the Institution of the Synod of Bishops,' 17 October 2015, http://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/october/documents/papa-francesco_20151017_50-anniversario-sinodo.html [geraadpleegd 11 12 2025; mijn vertaling – MS]. Vgl. mijn 'Climbing Mount Tabor: Pope Francis on Synodality,' in: Shaji George Kochuthara & Joby Jose Kochumuttom (red.), *Towards a Synodal Church: Moving Forward* Vol. 1 (Bengaluru: Dharmaram Publications 567, 2023 [= 2024]), 187–199.

In het nieuwe studiedocument, waarin veel resultaten worden besproken van dialogen met kerken die van oudsher meer synodaal zijn,⁴ krijgt deze synodale dimensie ook veel aandacht: meer dan paus Johannes Paulus II vermoedelijk voor mogelijk zou hebben gehouden.

The Bishop of Rome

The Bishop of Rome is een studiedocument: het probeert enerzijds een objectieve weergave te zijn van de dialogen zoals die tot nu toe zijn gevoerd, en anderzijds te komen met voorstellen die van verschillende kanten kunnen worden afgeschoten. Het is wel een document van het leergezag, maar niet een document dat de leer presenteert (BR blz. 1). Waar het om de concrete voorstellen gaat, is het een soort *sneuvelstuk*: een denk- en bespreekdocument dat helpt om verdere gesprekken te structureren en voorstellen bevat die nog niet als definitief zijn bedoeld.

Van groot belang is de in het document uitvoerig gepresenteerde en onderbouwde stelling dat oecumene niet alleen recht moet doen aan de dogmatische verschillen van het verleden, maar ook aan de werkelijkheid van de oecumenische relaties tussen kerken hier en nu; die vormen een locus theologicus (BR 32), een gezaghebbende bron waarop de theologie zich mag beroepen.

Na de inleiding bespreekt *The Bishop of Rome* vier fundamentele theologische vragen: de bijbelse grondslagen van het Petrusambt, het *ius divinum*, wat zegt Vaticanum I over de universele jurisdictie van de paus, en wat zegt Vaticanum I over diens onfeilbaarheid?

⁴ Zie in dit verband echter ook Peter Nissen, 'Tweeduizend jaar kerkgeschiedenis: Desynodalisering en resynodalisering,' in: Jos Moons, Sjoerd Mulder & Karim Schelkens (red.), *Op weg naar een luisterende kerk: Synodale ervaringen in verleden en heden* (België: Halewijn, 2022), 25–34, die laat zien hoe er meer synodaliteit in het verleden van de Katholieke Kerk aanwezig is dan wij vaak denken, en Peter Raedts, *De uitvinding van de Rooms-Katholieke Kerk* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2014), die betoogt dat het pausschap zoals wij dat nu kennen de uitkomst van een relatief late ontwikkeling is.

Ik vat kort samen wat het document over de bijbelse grondslagen zegt. Recent onderzoek maakt enerzijds het belang van Petrus in de vroegste christelijke gemeente duidelijk, maar anderzijds ook dat verschillende nieuwtestamentische teksten multi-interpreteerbaar zijn. Als Petrus Jezus als de Messias belijdt en de steenrots wordt genoemd, kan dat betrekking hebben op allen die Jezus als Messias belijden, op de bisschoppen en hun opvolgers, of op Petrus en zijn opvolgers (BR 37). Naast Petrus had ook Paulus een soort ambt van de eenheid (BR 38). De opvolging van Petrus is bovendien grotendeels in nevelen gehuld (BR 39). Historisch gezien lijkt het primaatschap van Rome wanneer zich dat in de eerste eeuwen ontwikkelt, los te staan van het de centrale rol van Petrus in het Nieuwe Testament; strikt genomen is het dus onjuist om te spreken van het 'Petrusambt' (BR 45–46).

Wat het *ius divinum* betreft heeft het Eerste Vaticaans Concilie gezegd dat het primaatschap van de paus er is krachtens goddelijk recht (BR 48). Hieruit wordt sindsdien vaak de conclusie getrokken dat het in beton gegoten is: kerkrecht kan veranderen, maar goddelijk recht niet. De oecumenische dialogen hebben echter laten zien dat goddelijk recht en menselijk recht nooit strikt van elkaar gescheiden kunnen worden. Dat er een paus moet zijn krachtens goddelijk recht en dat zijn ambt een ambt van de eenheid moet zijn, zegt nog heel weinig over de invulling van dat ambt (BR 52). Heel de kerk heeft een goddelijk en een menselijk aspect (BR 2.2.3), en dat sluit de verwoording van het goddelijk recht in.

De claims van Vaticanum I over de universele jurisdictie van de paus en over diens onfeilbaarheid moeten hermeneutisch worden uitgelegd door de fronten waartegen werd geageerd te bedenken: Gallicanisme, regalisme (controle van de staat over de kerk), liberalisme (BR 60). Ook moet worden bedacht dat door de oorlog het concilie werd onderbroken en het document over de kerk er niet kwam (BR 61). Daarom moet Vaticanum I in het licht van Vaticanum II worden begrepen. Bovendien moet worden onderscheiden tussen intentie en expressie, en het is de eerste die van belang is. De universele jurisdictie van de paus komt niet in mindering op de jurisdictie van andere bisschoppen, want zij gaat terug op dezelfde goddelijke instelling (BR 65). De jurisdictie van een bis-

schop is niet gedelegeerd door de paus, maar wordt wel door deze gecontroleerd (BR 67). En de onfeilbaarheid van de paus staat niet boven de openbaring maar dient deze (BR 66). De paus is geen absolute monarch (BR 67). De onfeilbaarheid van de paus is niet absoluut; de paus kan geen nieuwe leer proclameren, alleen bestaande leer doorontwikkelen. Dat Vaticanum I niet meer zei over de noodzaak om collega-bisschoppen te consulteren, komt door zijn verzet tegen het gallicanisme (BR 72).

Het document eindigt met een viertal voorstellen:

- 1) Herformuleer de leer van Vaticanum I over het primaatschap en de onfeilbaarheid van de paus.
- 2) Onderscheid helder tussen de paus als patriarch van het Westen en universele priemaat (in dienst van de eenheid), en ook tussen deze beide posities en zijn functie als staatshoofd.
- 3) Het pausambt moet worden geplaatst in de context van synodaliteit, waarbij vooral de bisschoppenconferenties extra gezag moeten krijgen.
- 4) Regelmatige ontmoetingen van kerkleiders wereldwijd.

Over dit nummer

In dit nummer van *Perspectief* treft u de lezingen die zijn gehouden op de studiemiddag die op 13 december 2024 in Utrecht over *The Bishop of Rome* zijn gehouden. Die middag was getiteld 'Een nieuw soort paus? Hoe het Petrusambt weer een teken van eenheid kan worden.' De eerste lezing was van Margriet Gosker, emerita predikante in de Protestantse Kerk in Nederland. Zij schreef een proefschrift over het ambt in de oecumenische discussie (2000) en is al meer dan veertig jaar oecumenisch actief. Voor haar als protestant weegt, zowel bij de huidige vormgeving van het ambt van paus als bij mogelijke herzieningen, de vraag of het in overeenstemming met de Heilige Schrift is, heel zwaar. De exegetische verkenningen die worden besproken in *The Bishop of Rome* las zij met instemming, maar beantwoorden lang niet alle vragen. Ook blijft het voor haar een vraag, of *Rome* zo centraal moet blijven staan. Waren er ooit geen vijf patriarchaten: Rome, Constantinopel, Alexandrië, Antiochië en Jeruzalem? Gosker gebruikt hier overigens niet de term 'patriarchaat,' maar spreekt liever van 'belangrijke kerkelijke centra.' Dat lijkt mij geen toeval, want zij betoogt, dat juist aan het patriarchale karakter

van de kerk nog wel wat mag veranderen. De vrouw in het ambt is onopgeefbaar; zou een vrouw in de toekomst ook paus kunnen worden? En mocht het komen tot hereniging met protestantse kerken onder behoud van datgene in deze kerken dat van blijvende waarde is, zou dan ook zo'n geünieerde protestant paus kunnen worden?

De volgende spreker was Mattijs Ploeger, die in 2008 promoveerde op een proefschrift waarin hij in oecumenisch licht een liturgische ecclesiologie ontwikkelt. Hij is rector van het Oud-Katholiek Seminarie. De identiteit van oud-katholieken, zo merkt Ploeger op, wordt in hoge mate bepaald door de afstand die zij tot de rooms-katholieke invulling van het pausschap hebben genomen. Het verhindert Ploeger niet om welwillend naar *The Bishop of Rome* te kijken. Hij waardeert de principiële keuze die in de titel van het document is vervat: de paus is primair de bisschop van Rome, en al zijn andere functies vloeien uit deze eerste functie voort. Voor Ploeger, en voor de Oud-Katholieke Kerk van dit moment, is *communio* met de bisschop van Rome wel degelijk van belang. Hij kan zich goed vinden in de *communio*-ecclesiologie die heel *The Bishop of Rome* doordeesemt, maar vraagt zich af of dit geldt voor de volle breedte van de oecumene. Hij vraagt zich ook af of de term 'Petrusambt' nog wel houdbaar is, en wie uiteindelijk bepaalt welke interpretatie de juiste is? Hij sluit af met de meest fundamentele vraag: is het überhaupt mogelijk om tot wereldwijde eenheid van christenen, gereflecteerd in een ambt van de eenheid, te komen? En wat voor eenheid moet dat dan zijn?

Michael Bakker, rector van het St. Irenaeus Orthodox Theologisch Instituut, memoreert dat de vier patriarchaten van Antiochië, Alexandrië, Jeruzalem en Constantinopel sinds 1054 verder zijn gegaan zonder de kerk van Rome. Dit neemt niet weg dat Bakker veel waardering heeft voor Paus Franciscus en eveneens voor *The Bishop of Rome*. Belangrijk is, zo beklemtoont hij, dat dit document het primaatschap van de bisschop van Rome niet ziet als absolute macht, maar plaatst in een synodale context. Risico is dat synodaliteit verwordt tot kakofonie, en dat risico hebben de orthodoxe kerken aan den lijve ervaren. Het is de kunst, de juiste balans te vinden tussen primaatschap en synodaliteit, en dat heeft te maken met een dienstbare en lerende houding van de primate. Die ziet Bakker terug bij Paus Franciscus.

Arjan Plaisier, voormalig scriba van de Protestantse Kerk in Nederland, ziet in de figuur van de paus 'een weg die de Geest met de kerk is gegaan.' Hij ziet vijf redenen voor een paus: hij draagt een persoonlijke verantwoordelijkheid, hij belichaamt de eenheid, hij bewaart de kerk bij het apostolische erfgoed, hij is herder van de herders en hij belichaamt de politieke betekenis van de kerk. Wat de belichaming van de eenheid betreft is voor *The Bishop of Rome* en voor Plaisier van belang dat die eenheid moet worden gevonden in het ene geloof en in de ene Heer. Wat de politieke betekenis van de paus betreft beklemtoont Plaisier dat het feit dat er een rijk van Christus bestaat, de wereldse rijken relativeert. De paus is de primaat van de kerk die voor dat andere rijk staat, en kan dat alleen maar op een goede wijze zijn zolang hij zelf geen vorst wordt. Tegelijkertijd onderstreept Plaisier dat de paus weliswaar een leidende figuur is, maar alleen in de tussenperiode tussen opstanding en wederkomst. Zijn taak is het te verwijzen naar Christus, wiens spoedige wederkomst wij verwachten.

In hun veelkleurigheid, en zelfs in de kritische vragen die zij stellen, geven deze vier lezingen stem aan de hoop die *The Bishop of Rome* heeft gewekt. Er is beweging in Rome, en misschien zelfs wel beroering. De geest die er waait is geen geest van starheid, maar van hoop. Natuurlijk los je kerkelijke verdeeldheid niet op met een studiedocument over de paus. Maar het is goed om te zien dat de Katholieke Kerk niet alleen *spreekt* over oecumene als een uitwisseling van geschenken, maar dit spreken ook probeert om te zetten in daden. En dat zij zelf ook bereid is, geschenken te ontvangen die enkele decennia geleden als bedreigingen zouden zijn gezien. De tijd lijkt rijp voor een gezamenlijke verdere bekering tot Christus, ook waar het gaat om de wijze waarop de kerk wordt geleid.

Is het pauselijk ambt aan vernieuwing toe?

Een kans voor de oecumene

Dr. Margriet Gosker

Inleiding

We mogen meedenken met 'De bisschop van Rome'. Die titel is op zich zelf al een keuze.² Op de convocatie van de Katholieke Vereniging voor Oecumene staat 'een nieuw soort paus? Hoe het 'Petrusambt' weer een teken van eenheid kan worden.' Maar is het 'Petrusambt' dan hetzelfde als 'de bisschop van Rome'?

Aan de totstandkoming van dit document uit Rome is veel voorafgegaan. Paus Johannes XXIII riep het Tweede Vaticaanse Concilie samen, waar voor het eerst ook waarnemers van andere christelijke kerken waren uitgenodigd en mochten meespreken. Hij riep op tot Aggiornamento, de kerk bij de tijd brengen. Het was het begin van de actieve deelname van de Rooms-Katholieke Kerk aan de oecumenische beweging. Kerkscheuringen en schisma's werden als schuld beschouwd. Dit besef is inmiddels ook bij protestanten doorgedrongen.³

¹ Dit is een bijdrage aan de studiedag 'Een nieuw soort paus? Hoe het Petrusambt weer een teken van eenheid kan worden,' gehouden door de Katholieke Vereniging voor Oecumene bij Tilburg School of Catholic Theology in Utrecht op 13 december 2024.

² De paus is o.a. genoemd: 'Plaatsbekleder van Christus', 'Opvolger van Petrus', 'Oppperherder van de Universele Kerk', 'Opvolger van de Prins der Apostelen', 'Patriarch van het Westen', 'Primaat van Italië', 'Aartsbisschop en Metropoliët van de Romeinse Kerkprovincie', 'Bisschop van Rome', 'Pontifex Maximus', 'Servus servorum Dei', 'Soeverein van de staat Vaticaanstad'. Paus Franciscus heeft in 2019 alle traditionele paustitels gedegradeerd. 'The other pontifical titles are now being listed as 'historical', *Annuario Pontificio* 2020.

³ Wassenaar noemt een verscheurde kerk onbestaanbaar, omdat Christus niet verdeeld is. Verdeeldheid is 'werelds', om niet te zeggen 'uit den boze'. Jan Dirk Wassenaar, 'Is Christus dan verdeeld?', in: *Kontekstueel* 38 (2024) 6, 4-6,6.

Zijn opvolger, Paulus VI, die paus was van 1963-1978, erkende dat het ‘pausdom’ een groot struikelblok is voor de eenheid van de kerken. Hij schreef in zijn encycliek *Ecclesiam Suam* (1964), dat het tijd werd om aan de rechtmatige verlangens van de gescheiden christelijke broeders tegemoet te komen. “Niets verlangen wij vuriger dan hen in een volmaakte eenheid van geloof en liefde te omarmen.”⁴ Alle pausen na hem hebben dit bevestigd.⁵ In 1965 stelde hij de bisschopsconferenties in, om zijn primaat op een meer collegiale manier te kunnen uitoefenen.⁶ Met het decreet *Unitatis Redintegratio* (1964) ging Rome officieel deel uitmaken van de oecumenische beweging.⁷ Johannes Paulus II, die paus was van 1978-2005, nodigde in 1995 in zijn encycliek *Ut Unum Sint* (UUS) alle christenen uit mee te denken over de vraag hoe het ambt van de bisschop van Rome voor allen aanvaardbaar zou kunnen worden.⁸ Hij zei er wel bij, dat de nieuwe invulling geen afbreuk mocht doen aan het wezen van het pauselijk ambt.⁹ Zijn uitnodiging was vooral ingegeven door zijn verlangen naar eenheid met de Oosterse Orthodoxie.¹⁰ In 1987 was er een bijeenkomst in de Sint Pieter geweest in het bijzijn van de Oecumenische Patriarch Dimitrios I en daar was een liefdesverklaring uitgekomen.¹¹ Mooi om in verband met het komend herdenkingsjaar even te vermelden, dat

⁴ *Ecclesiam Suam* §109,

<https://rkddocumenten.nl/toondocument/91-ecclesiam-suam-nl/>.

Zie ook §110: “Desondanks worden wij die de verzoening nastreven, door velen van hen beschouwd als degenen die deze verzoening juist beletten. Zeggen sommigen van hen niet dat de opheffing van het primaat van de paus de vereniging met de gescheiden kerken zou vergemakkelijken?”

⁵ Behalve paus Johannes Paulus I (1912-1978), maar die heeft slechts een maand geregeerd.

⁶ Zie Paulus VI's motu proprio *Apostolica Sollicitudo*, https://www.vatican.va/content/paul-vi/en/motu_proprio/documents/hf_p-vi_motu-proprio_19650915_apostolica-sollicitudo.html / https://www.vatican.va/content/paul-vi/en/motu_proprio/documents/hf_p-vi_motu-proprio_19660806_ecclesiae-sanctae.html,⁴⁰

⁷ Zie het decreet over de oecumene *Unitatis Redintegratio*, https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19641121_unitatis-redintegratio_en.html

⁸ Johannes Paulus II, *Ut Unum Sint*, Encyclical Letter on Commitment on Ecumenism, 1995. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25051995_ut-unum-sint.html

⁹ UUS §88-96.

¹⁰ Een aantal reacties werd in 2001 gebundeld onder de titel *The Petrine Ministry*. De Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid van de Christenen organiseerde in 2003 een symposium: ‘*The Petrine Ministry: Catholics and Orthodox in Dialogue*.’

¹¹ UUS §24 en §59. BOR §3.

ze samen het Nicenum uitspraken zonder *filioque*.¹² De vraag is ook opgenomen door de Vijfde Wereldconferentie van *Faith and Order* in Santiago de Compostela in 1993.¹³ Benedictus XVI, die paus was van 2005-2013, bracht de uitnodiging uit *Ut Unum Sint* geregeld onder de aandacht en wilde de discussie wel voortzetten, maar hij maar bracht er op geen enkele manier vaart in. In 2020 wilde men in Rome bij gelegenheid van 25 jaar *Ut Unum Sint* de discussie revitaliseren. Paus Franciscus onderstreepte het belang ervan en zei: “Vanaf het ogenblik dat ik ben geroepen, [...] moet ik ook denken aan een nieuwe opzet van het pausschap.” Hij vond, dat er eigenlijk nog maar weinig schot in zat.¹⁴ Nu maken we mee, dat er schot in lijkt te komen. Nu lijkt het erop, dat er allereen een frisse geest van vernieuwing waait en dat er werkelijk serieus werk wordt gemaakt van collegialiteit en synodaliteit. Nu maken we mee, dat de beminde gelovigen op alle niveaus mee mogen praten en dat er naar hen wordt geluisterd. Als er ooit een tijd is geweest om het geschenk van kerkelijke eenheid met open armen te ontvangen, dan is het wel nu. Daar ben ik dus heel blij mee. Maar tegelijk weten we ook, dat het al zo vaak is gezegd. Ik ben inmiddels wat de Duitsers noemen een ‘alte ökumenische Hase’. Ik herinner me hoe het Limarapport in 1982 met gejuich werd begroet. Want nu was het de Kairos. Nú zou de oecumenische doorbraak er zeker komen.¹⁵ Die kwam er niet. Er kwam een ‘oecumenische winter’, met als dieptepunt de Verklaring *Dominus*

¹² Paus Johannes Paulus II en Patriarch Dimitrios I, ‘Joint Declaration of Pope John Paul II and Patriarch Dimitrios I,’ <http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/dialoghi/sezione-orientale/chiese-ortodosse-di-tradizione-bizantina/relazioni-bilaterali/patriarcato-ecumenico/dichiarazioni-comuni/common-declaration-of-pope-john-paul-ii-and-patriarch-dimitrios-.html>.

¹³ Thomas Best/Günther Gassmann, On the way to fuller Koinonia, Faith and Order Paper 166, WCC Publication, Geneva 1994, 243. UUS §89 verwijst er naar. Het is verder opgepakt in The Church: Towards a Common Vision, Faith and Order Paper 214, WCC, Geneva, §54-57.

¹⁴ Paus Franciscus, Evangelii Gaudium 2013, 32. <https://rkddocumenten.nl/toondocument/4984-evangelii-gaudium-nl/>

¹⁵ In 2007 gaf ik een lezing voor de Raad van Kerken in Nederland: ‘BEM, wat was dat ook al weer?’ In 2012 schreef ik, dat ik hoopte dat BEM ooit weer uit de ijskast gehaald zou worden. ‘... eine geschrumpfte oder verrottete Ernte ist BEM bestimmt nicht. Im Gegenteil. Wer dafür eine Nase hat, kann den köstlichen Geruch der BEM-Früchte einatmen, der uns locken will zu Konvergenz und Konsens, Einheit in der Vielfalt und sichtbarer Einheit: Anerkennung der Taufe, eucharistischer Gastfreundschaft und gegenseitiger Anerkennung der Ämter’, Margriet Gosker, ‘Wer dafür eine Nase hat... Das Lima-Dokument 30 Jahre später - Fokus: Die Niederlande’, in: Una Sancta 67 (2012) 3, 216-225.

Iesus.¹⁶ Maar dat was een storm in een glas water.¹⁷ Nu goed, “op elke winter volgt een lente,” zei Ineke Bakker, die toen algemeen secretaris was van de Raad van Kerken in Nederland.¹⁸ Ik weet hoe verdrietig we waren, toen de vorige bisschop van Roermond de deelname aan de eucharistie aan mijn man pontificaal weigerde, terwijl we nota bene genode gasten van de parochie waren bij een feestelijke viering. Helaas siste iemand de bisschop op het moment suprême toe: “Hij is een protestant.” Henri Bontenbal is dus niet de enige die dit overkwam.

De Bisschop van Rome

En nu mogen we meedenken over dit nieuwe document: *De Bisschop van Rome* (BOR).¹⁹ Die titel zal wel niet toevallig zo gekozen zijn. Het gaat ten diepste om zeggenschap, autoriteit, gezag, om wie het in de kerk van Christus uiteindelijk voor het zeggen heeft. Als predikant denk ik dan meteen: *Verbi Divini Minister*, dienaar van het goddelijke Woord.²⁰ De Reformatie hecht aan het gezag van de Heilige Schrift, méér dan aan de traditie van de kerk, ook al is het besef gegroeid, dat de leus *Sola Scriptura* aan herziening toe is.²¹ Priesters zijn gehoorzaamheid verschuldigd aan hun bisschop en aan het pauselijk gezag. Gelukkig zien niet alleen protestanten, maar ook rooms-katholieken Christus als

¹⁶ Congregatie voor de Geloofsleer, Dominus Iesus, <https://rkdocumenten.nl/toondocument/78-dominus-iesus-nl/>

¹⁷ Margriet Gosker ‘Uitspraak Rome missionair bedoeld. Zijn de felle reacties op document Dominus Iesus terecht?’, in: Centraal Weekblad 48 (2000) 41, 5.

¹⁸ Margriet Gosker, ‘Oecumenische winter?’, in: MV-NU 24 (2007) 2, 10-12.

¹⁹ The Bishop of Rome. Primacy and Synodality in the Ecumenical Dialogues and in the Responses to the Encyclical *Ut unum sint*, 2024, <http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/documenti/altri-testi/the-bishop-of-rome.html>

²⁰ Kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland, Romeinse artikelen, artikel VI: “Opdat niet het ene ambt over het andere, de ene ambtsdrager over de andere, noch de ene gemeente over de andere heerse, maar alles wordt gericht op de gehoorzaamheid aan Christus, het Hoofd van de Kerk, is de leiding in de kerk toevertrouwd aan ambtelijke vergaderingen,” <https://protestantsekerk.nl/kerkorde/kerkorde-van-de-protestantse-kerk/>.

²¹ Henk van den Belt, ‘The Problematic Character of Sola Scriptura’, in: Hans Burger/Arnold Huijgen/Eric Peels (ed.), *Sola Scriptura. Biblical and Theological Perspectives on Scripture, Authority, and Hermeneutics*, Leiden/Boston 2018, 38-55, <https://www.theologie.nl/alleen-de-schrift/>.

hoofd, herder en bruidegom van de kerk.²² Dat wordt heel duidelijk onderstreept in de Verklaring van het Platform Rome–Reformatie van 24 januari 2024.²³

Vier kernvragen

Het document stelt dat er rond de bisschop van Rome vier theologisch relevante kernvragen zijn: de Petrusdienst, de pauselijke onfeilbaarheid, het Jus Divinum en het Jurisdictieprimaat.²⁴ Het valt me op, dat de Heilige Schrift slechts een ondergeschikte rol speelt – even afgezien van de theologische onderbouwing van de Petrusteksten.²⁵ Verder duikt de Schrift eigenlijk alleen nog maar op in de reactie van de Duitse bisschoppen in 1875 op de uitspraak van Bismarck, die in hun ogen een verkeerde conclusie had getrokken uit de onfeilbaarheidsverklaring van de paus.²⁶ Maar de Schrift als hoogste gezagsinstantie is voor mijn traditie wel een kernpunt.²⁷ Is dat in deze tekst zo onderbelicht gebleven, omdat wij als Gereformeerden in tegenstelling tot de Lutheranen over dit onderwerp nauwelijks meegesproken hebben?²⁸

²² “Gemeenschap is als kenmerk van het priesterschap gebaseerd op de uniciteit van het Hoofd, de Herder en de Bruidegom van de Kerk, die Christus is. In deze ambtelijke gemeenschap krijgen ook enkele precieze banden vorm vóór alles in relatie met de paus, met het college van de bisschoppen en met de eigen bisschop. Het priesterambt bestaat immers alleen in gemeenschap met de paus en het bisschoppencollege, in het bijzonder met de eigen diocesane bisschop, aan wie de kinderlijke eerbied en gehoorzaamheid verschuldigd zijn,” in: Directorium voor het ambt en leven van de priesters. Nieuwe uitgave, Kerkelijke Documentatie (2013) 2, §31.

²³ “Toch delen we het geloof in de drie-ene God en in Jezus Christus, de Zaligmaker en het ene Hoofd van de kerk,” <https://www.platform-romereformatie.nl/verklaring>

²⁴ BOR, §33.

²⁵ Plaisier noemt de Schrift wel. Arjan Plaisier, “Waarom een platform Rome–Reformatie?” in: Kontekstueel 38 (2024) 6, 7-11,10.

²⁶ Bismarck had beweerd dat de bisschoppen alleen nog maar handlangers waren van een buitenlandse mogendheid. Daarop kwam een scherpe reactie van de bisschoppen, die zeiden dat de wel degelijk een eigen verantwoordelijkheid hadden, hetgeen door de paus werd bevestigd. BOR §65.

²⁷ BOR §72.

²⁸ “The primacy of the Gospel, a point particularly important for Lutherans. The principle of infallibility is unacceptable for a Lutheran understanding unless ex cathedra decisions by the pope remain under the final proviso of the revelation given in Holy Scripture,” BOR §72. In de studie van Adriano Garuti, O.F.M., Primacy of the Bishop of Rome and the Ecumenical Dialogue, Ignatius Press, San Francisco 2004, vinden we informatie over de dialogen met Orthodoxen, Lutheranen en Anglicanen, maar de Gereformeerden ontbreken. Luther en Melanchthon worden vermeld, Calvijn ontbreekt. In de dialogen met de Orthodoxen wordt overigens de pauskwesie niet expliciet benoemd, Garuti, 63.

Het *Jus Divinium* is een lastige kwestie. Het leek vaak een zaak van ‘wellus-nietus’. De *Confessio Augustana* zag trouwens het gezag van hun bisschoppen wel als goddelijk recht. Luther en Calvijn konden een paus niet naar goddelijk recht accepteren, maar wel ‘de iure humano’.²⁹ Maar wat wordt er nu precies onder verstaan? En kan men het één van het ander helder onderscheiden.³⁰ Of kan het allebei tegelijk gelden? En is deze kwestie nog kerkscheidend? Het lijkt me niet.

Is het *jurisdictieprimaat* nog een probleem?³¹ De scheiding tussen *Ordo* en *Jurisdictio* bestond in de eerste twee eeuwen niet. Later kreeg de *Potestas Jurisdictionis* voorrang boven de *Potestas Ordinis* en zo kon het gebeuren, dat er tot 1918 kardinalen waren, die geen bisschopswijding of zelfs geen priesterwijding hadden ontvangen. Het sterkste voorbeeld is daarvan is Paus Innocentius III (1160-1216), die zonder priesterwijding tot paus werd gekozen en ook als paus optrad, terwijl hij pas zes weken later zijn bisschopswijding ontving.³² In die systematiek zou zelfs Pausin Johanna (theoretisch) geen probleem zijn geweest.³³ Dat heeft Paus Johannes XXIII in 1962 veranderd. De bisschopswijding zou nu voor alle kardinalen verplicht zijn.³⁴ Maar daar zijn ook weer uitzonderingen op mogelijk. Paul van Geest liet mij weten, dat het kardinalaat toch niet aan een wijding gebonden is. Het kardinalaat is ook niet te herleiden tot Christus.

²⁹ ‘Volgens het Evangelie, of, zoals men zegt, naar goddelijk recht, komt deze jurisdictie de bisschoppen toe, als diegenen aan wie de dienst van Woord en sacrament toevertrouwd is’. *Confessio Augustana* artikel XXVIII. Wolfgang Klausnitzer, *Der Primat des Bischofs von Rom*. Herder, Freiburg/Basel/Wien 2004, 270. Volgens van der Borght kan ook naar het oordeel van Calvijn het pausdom niet gefundeerd worden uit goddelijk recht op basis van de Schrift. Eddy van der Borght, *Het ambt herdacht*, Meinema, 2000, 161.

³⁰ BOR §52.

³¹ Van der Borght merkt op, dat de scheiding tussen *Ordo* en *Jurisdictio* sinds *Vaticanum II* is doorbroken, omdat men niet meer puur door een pauselijke beslissing bisschop wordt, maar door de ordinatie, de volheid van het wijdingssacrament. Van der Borght, 60.

³² Innocentius III werd op 11 januari 1198 zonder priesterwijding tot paus gekozen. Hij trad als paus op, terwijl hij pas op 22 februari 1198 tot bisschop werd gewijd.

³³ Johannes Hus en andere reformatoren hebben de legende van Pausin Johanna gebruikt in hun strijd tegen de machtskerk. De uitkomst van het lichamelijk onderzoek moest luiden: *testiculos habet et bene pendentes*. Er verscheen een roman van Donna Woolfolk Cross, *Pausin Johanna*, New York 1996; Callenbach, Baarn 1997.

³⁴ Klausnitzer, 50.

Wat een paus daarmee doet is aan hem: hij kan zijn voorkeur uitspreken voor gewijde mannen, zoals in de geschiedenis is gedaan. Hij kan volgens Van Geest ook een leek benoemen.³⁵ Zo benoemde Paus Pius IX een kardinaal, die geen priester was, maar wel de diakenwijding had ontvangen (Theodolpho Kardinaal Mertel, 1806-1899). In een krantenartikel noemt Van Geest Karl Josef Kardinal Becker (1929-2015), die ook zonder wijding tot kardinaal werd gecreëerd. Dan zou ook een vrouwelijk kardinaal wellicht tot de mogelijkheden behoren?³⁶ Paus Franciscus zou ons daarmee wellicht kunnen verrassen! Maar hoe wordt het jurisdictieprimaat nu gezien in het licht van de huidige *communio-ecclesiologie* en het verrassende project van synodaliteit?³⁷ Hier lijkt nog werk aan de winkel.

Het vierde kernprobleem is de Petrusdienst. Ziet men de Petrusdienst als identiek aan de dienst van de bisschop van Rome? Hierbij en bij de pauselijke onfeilbaarheid heb ik een aantal vragen.

1. Mijn eerste vraag is: hoe zit het met de idee, dat Petrus de eerste paus en de 'plaatsbekleder' van Christus op aarde zou zijn?
2. Stel dat we zouden kiezen voor een oecumenisch universeel ambt van eenheid, is dat in overeenstemming met de Heilige Schrift?
3. Zo ja, stel dat gekozen wordt voor een Petrinisch universeel ambt van eenheid, is dat voor protestanten dan acceptabel?
4. Het is nog een stap verder om te spreken over de bisschop van Rome. Want zo blijft het eenheidsambt met Rome verbonden. Dat is niet altijd zo geweest.³⁸ Is dat een *conditio sine qua non*?
5. Hoe gaan we om met de apostolische successie waarvan het Limarapport zei, dat deze dient om de kerk bij het apostolisch geloof te bewaren?

³⁵ Paul van Geest in een e-mail aan mij van 9 januari 2025.

³⁶ Dagblad Trouw van 8 januari 2025, 7.

³⁷ 'In spite of these clarifications, theological dialogues express the need for an integration of the teaching of Vatican I on jurisdiction in a *communio ecclesiology*.' BOR §68.

³⁸ 'Zunehmenden Bedeutung als religiöses Zentrum der Christenheit, Klausnitzer, 127.

6. Kan de paus alleen een gedoopte man zijn?³⁹ Zegt het document misschien ook iets over vrouw en ambt?

7. En tenslotte de vraag: wat is een Oecumenische paus?

Maar de echte grote vraag is nu: willen wij bewegen? Als oecumenisch theoloog reageer ik met de grootst mogelijke welwillendheid! Maar tegelijkertijd vraagt juist dit onderwerp er om, dat alle vragen en bedenkingen, die er van protestantse zijde zijn, wel aan bod komen. Voordat ik hier verder op inga, vergun me een korte terugblik op het begin van de breuk (sinds de Reformatie 1517), op het versterken van de breuk (het eerste Vaticaans Concilie, 1870-1962) en het begin van het herstel van de breuk (het tweede Vaticaans Concilie 1962-1965-heden).

Terugblik Reformatie

Ik kom uit een traditie, die de paus de antichrist heeft genoemd en de paapse mis een vervloekte afgoderij.⁴⁰ Dat is gelukkig verleden tijd, maar het staat nog wel in onze belijdenisgeschriften. De *Reformata* beroemt zich op het *Ecclesia semper reformanda*, maar is nog niet in staat gebleken dit te veranderen.⁴¹ En helemaal verleden tijd is het nu ook

³⁹ Dat geldt ook voor de Verklaring van het Platform Rome–Reformatie. In het Platform zelf zijn vrouwen ook ondervertegenwoordigd, zoals Leene opmerkt. Almatine Leene, 'Vrouwen in een beweging voor eenheid tussen Rome en Reformatie', in: *Kontekstueel* 38 (2024) 6 27-30,29.

⁴⁰ Wat betreft de pauselijke mis: Zondag 30 vraag 80: 'Wat is het onderscheid tussen het avondmaal des Heren en de pauselijke mis?' Antwoord: 'Het avondmaal des Heren verzekert ons, dat wij volledige vergeving van al onze zonden hebben door het enige offer van Jezus Christus, dat hijzelf eenmaal aan het kruis volbracht heeft, en dat wij door de Heilige Geest worden ingelijfd in Christus, die naar zijn menselijke natuur niet op aarde, maar in de hemel is, aan de rechterhand van God zijn Vader en daar door ons aanbeden wil worden. Maar de mis leert, dat de levenden en de doden alleen dan door het lijden van Christus vergeving der zonden hebben, als Christus nog dagelijks voor hen door de mispriesters geofferd wordt, en dat Christus lichamelijk onder de gestalte van brood en wijn aanwezig is en daarom ook daarin aanbeden moet worden. Daarom is de mis in de grond van de zaak niet anders dan een verloochening van het enig offer en het lijden van Jezus Christus en een vervloekte afgoderij.' K. Zwanepol, *Belijdenisgeschriften voor de Protestantse kerk in Nederland*, Zoetermeer/Heerenveen 2004, 91. Oorspronkelijk stond vraag 80 niet in de Heidelbergse Catechismus. In de tweede druk vinden we een kortere vorm en in pas in de derde druk (nog steeds in 1563) werd de huidige tekst opgenomen. De verscherpte toon (Beza, Olevianus) hangt waarschijnlijk samen met de scherpe anathema's van het Concilie van Trente (1545-1563).

⁴¹ Een poging tot wijziging is nog in 2011 gedaan binnen de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, 'Vervloekte afgoderij niet herzien' in: *Nederlands Dagblad*, 8 maart 2011.

weer niet want de paus werd onlangs in het *Reformatorisch Dagblad* nog steeds met overtuiging de antichrist genoemd.⁴² En tot mijn verbazing schijnt zelfs Kardinaal Eijk in 2018 een verband gelegd te hebben tussen het pontificaat van Paus Franciscus en de

⁴² Robin de Wever, 'Discussie laait weer op: is paus nu wel of niet de antichrist?', in: Trouw van 26 maart 2013. D.J. Budding, 'Samen op weg naar eenheid met RKK is doodlopende weg', in: *Reformatorisch Dagblad* van 8 augustus 2024, verwijst naar de Nederlandse geloofsbelijdenis (NGB), die spreekt over de 'valse kerk' (artikel 29). Zwanepol, 184-185. Het is volgens Budding volstrekt duidelijk, dat daarmee de Rooms-Katholieke Kerk bedoeld wordt. Wie dat ontkent doet volgens hem aan geschiedvervalsing. Niettemin staat het er niet. Budding verwijst ook naar de Westminster Confessie (artikel 25.6), die zegt: 'Er is geen ander hoofd van de Kerk dan de Heere Jezus Christus. De paus van Rome kan dus in geen enkel opzicht het hoofd ervan zijn, maar hij is de mens der zonde en de zoon des verderfs (II Thess. 2:3 ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, M.G.), die zichzelf in de kerk tegen Christus verheft en tegen al wat God heet.' G. van Rongen en M.J. Arntzen (ed.) *De Westminster Confessie met de grote en de kleine Catechismus*, Barneveld 19862, 70. In bijgaande tekst van de Westminster Confessie (<https://rtc.edu.au/wp-content/uploads/Westminster-Confession.pdf>) ontbreken de slotwoorden over de paus (hij is de mens der zonde etc.). Deze tekst werd aangenomen in 1993 door Orthodox Presbyterian Church (OPC) en kwam tot stand na jarenlang overleg tussen verschillende Gereformeerde en Presbyteriaanse denominaties. De tekst heeft echter geen status en komt niet in de plaats van de tekst uit 1647. Artikel 25,6 wordt niet door alle Presbyteriaanse kerken onderschreven. De Evangelical Presbyterian Church of Ireland noemt wel de paus van Rome, maar heeft hier een andere tekst: 'Er is geen ander Hoofd van de kerk dan de Here Jezus Christus. De pretentie van wie ook maar dat hij plaatsvervanger van Christus en hoofd van de kerk zou zijn, is onschriftuurlijk, vindt nergens enige feitelijke rechtvaardiging, en is een 'wederrechtelijke aanmatiging, en een ontering van de Here Jezus Christus.' De Presbyterian Church of Eastern Australia stelt, dat ondertekening van de Confessie niet een aanvaarden van het geschrift zelf of van de bewoordingen ervan inhoudt, alsof het een volmaakte en onfeilbare geloofsformulering zou zijn, maar dat men wel de leer van de Confessie onderschrijft. Van Rongen/Arntzen, 82. Budding noemt ook de kanttekeningen bij de Statenvertaling, die duidelijk maken, dat ze in het tweede beest uit Openbaring 13:11 de antichrist zien. Maar ondertussen vervolgt dit beest de ware Kerk van Christus. Men zag in de paus, en in de hele Roomse kerk, in vervulling gaan wat de Heere Jezus aan Johannes op Patmos liet zien. Aantekening 24 bij Openbaring 13:11: 'Dat de opkomst van dit andere beest uit de aarde den antichrist betekent, is buiten twijfel bij alle uitleggers; die zich zelven onder de gedaante van het eerste beest opdoet als een prins der wereld, en als een God op aarde, gelijk tot nu toe is aangewezen, maar nu voortkomt als een valse profeet, die de gehele wereld door zijn afgoderij en valse leer verleidt, gelijk uit het vervolg zal blijken'. Aantekening 25: 'Dat is, hij gedraagt zich in den uiterlijken schijn, en in zijn belijdenis, alsof hij de stadhouder van Christus, van het Lam Gods ware en een dienaar aller dienaren van Christus'. Aantekening 26: 'Dat is, voert in leringen die de Schrift noemt leringen der duivelen (I Tim. 4:1. Zie ook Matth. 7:15, II Cor 11:14). Doch enigen verstaan hierdoor de macht die hij zich aanmatigt van de hemel te sluiten en te openen.' Aantekening 27: 'Dat is, vervolgt en verdrukt de kerk van Christus met zijn geestelijke macht. door zijn instrumenten zijner geestelijke hiërarchie, met zijn inquisities, plakaten, bannen uit de gemeenschap zijner kerk, en dergelijke; gelijk hij ook doet met zijn wereldlijke instrumenten, door bloedige plakaten, en straffen met zwaard en vuur.' <https://statenvertaling.nl/tekst.php?bb=66&hf=13&ind=1#startg> Wim Verwoerd, 'De paus is wel degelijk de antichrist', in: *Reformatorisch Dagblad* van 30 september 2024.

komst van de antichrist.⁴³ Maar ik weet ook, dat men de paus zelfs al in het jaar 991 – ver vóór de Reformatie – voor antichrist heeft uitgemaakt.⁴⁴ In het begin van de Reformatie was de paus zeker niet het belangrijkste geschilpunt. Luther had er aanvankelijk niet zoveel problemen mee. En als er anders op hem was gereageerd zou hij de hiërarchische kerkstructuur waarschijnlijk niet eens hebben aangetast.⁴⁵ Hij heeft inderdaad de paus voor antichrist uitgemaakt, maar het blijft een feit, dat de paus Luther heeft geëxcommuniceerd en niet omgekeerd. Melanchthon schreef 20 jaar na Luthers 95 stellingen (in 1537), dat hij om de lieve vrede de paus wel wilde accepteren, maar dan uit puur menselijke overwegingen, want het had niets te maken met goddelijk recht.⁴⁶ De Reformatoren hadden blijkbaar meer moeite met de pauselijke machtspretenties dan met het ambt zelf.

Terugblik Vaticanum I

Het uitroepen van de pauselijke onfeilbaarheid in 1870 heeft het er niet gemakkelijker op gemaakt. Toen Paus Pius IX in 1870 met *Pastor Aeternus*, kwam,⁴⁷ werd dit een

⁴³ <https://www.ncregister.com/blog/cardinal-eijk-pope-francis-needed-to-give-clarity-on-intercommunion>

Eijk zegt, dat hij het niet kan helpen dat hij in de kwestie van intercommunie denkt aan artikel 675 van de katholieke catechismus met als beginzin dat: 'Voorafgaand aan de komst van Christus de Kerk een laatste beproeving moet doorstaan die het geloof van talrijke gelovigen zal doen wankelen'. Dat is niet meer en niet minder de een aanduiding komst van de antichrist. Alsof nu dat moment is aangebroken. Frans Wijnands, 'Eijk, de antichrist is nabij!', in: De Roerom 2018. <https://www.deroerom.nl/nieuws/2018/05/eijk-de-antichrist-is-nabij/> Hendro Munsterman, 'Kardinaal Eijk legt link tussen paus en antichrist', in: Nederlands Dagblad, 17 mei 2018.

⁴⁴ Bernard McGinn, *De Antichrist. De geschiedenis van tweeduizend jaar aardse verdorvenheid*, Baarn 1996. Hij vermeldt Waldenzen, die dit idee reeds huldigden. Klausnitzer vermeldt Franciscanen en middeleeuwse mystieken als Joachim von Fiore. De eerste keer zien we de paus antichrist genoemd door bisschop Arnulf van Orléans, in 991, Klausnitzer, 350.

⁴⁵ A.J. Bronkhorst, 'Het pauselijk ambt. Het standpunt van de Reformatie', in: M. van der Plas, *De Paus van Rome. Opvattingen over een omstreden ambt*, Utrecht z.j., 11-53, 13.

⁴⁶ Melanchthon verklaarde bij de ondertekening van de Schmalkaldische artikelen in februari 1537: 'vom Bapst aber halt ich, so er das Evangelium wollte zulassen, dass ihm umb Friedens und gemeiner Einigkeit willen der jenigen Christen, so auch unter ihm sind und künfftig sein möchten, sein Superiorität über die Bischöfe, die er hat jure humano, auch von uns zuzulassen und zu geben sei...'

⁴⁷ *Pastor Aeternus*. Dogmatische Constitutie over de Kerk van Christus <https://www.vatican.va/content/pius-ix/en/documents/constitutio-dogmatica-pastor-aeternus-18-iulii-1870> Caput 4

breekpunt voor wat nu de Oud-Katholieke Kerk is.⁴⁸ Maar ook voor de reformatische kerken was het onverteerbaar. Alsof er een deur met een harde klap werd dichtgeslagen. Laten we echter wel bedenken, dat *Pastor Aeternus* niet zomaar uit de lucht kwam vallen. We moeten het in zijn historische context zien. Er is heel wat aan voorafgegaan. Er waren felle voorstanders (Ultramontanisme) en felle tegenstanders (Gallicanisme). Twintig procent van de concilievaders was tegen, tien procent van de tegenstanders heeft Rome voortijdig verlaten. Toen het besluit na veel discussie genomen was, brak er een luid gejuich uit in de Sint Pieter: '*Viva Il Papa infallibile*'. Toen brak er een knetterend onweer uit, alsof het einde van de wereld nabij was. Een venster dicht bij de pauselijke troon viel in scherven uiteen door de geweldige windkracht. Voor de één was dit het bewijs van goddelijke afkeuring en zelfs toorn. En voor de ander een duidelijk bewijs van goddelijk welgevallen, zoals ooit bij de wetgeving op de Sinaï. Dit vermeldt Wolfgang Klausnitzer in zijn boek van 534 pagina's over het primaat van de bisschop van Rome.⁴⁹ Een zeer lezenswaardig boek.

De afkondiging van de pauselijke onfeilbaarheid was het slotakkoord van Vaticanum I. Het concilie moest abrupt worden afgesloten, omdat Garibaldi Rome veroverd had, wat de paus van zijn wereldse macht beroofde en hem tot de gevangene van het Vaticaan maakte. Het concilie had geen tijd meer om de eigen betekenis van het bisschoppelijk ambt goed te behandelen en daardoor bleef de ecclesiologie onaf.⁵⁰ Als ik het goed begrijp was *Pastor Aeternus* ook een reactie op nog hardere standpunten, die rond 1870 de paus zo ongeveer als 'Vice-God' zagen en dat bracht de kerkelijke eenheid in gevaar.⁵¹ *Pastor Aeternus* was niet puur bedoeld om de pauselijke macht te versterken.

⁴⁸ De Duitser Von Döllinger (1799-1890) verwierp de pauselijke onfeilbaarheid. Hij legde in zijn geschriften de grondslag voor de leer van de Oud-Katholieke Kerk, waarvan hij nooit lid is geweest. Johann Joseph Ignaz von Döllinger en Johannes Huber, *The Pope and the Council*, London 1869. <https://archive.org/details/a577134500dollooft/page/n405/mode/2up> D. Schoon, *Wegwijs in de Oud-Katholieke Kerk*. Amersfoort/Sliedrecht 2011, 11-32.

⁴⁹ Klausnitzer, 24.

⁵⁰ G.C. Berkouwer, *Vaticaan Concilie en nieuwe theologie*, Kok, Kampen 1964, 179.

⁵¹ Zo verklaarde bijvoorbeeld W.G. Ward (uitgever van de *Dublin Review*), dat de bul *Quanta Cura* uit 1864 aanvaard moest worden als het woord van God. Louis Veuillot zei dat alle bevelen van de paus als goddelijk geïnspireerd moesten worden beschouwd. Bronkhorst, 22.

Het ging er óók en vooral om de eenheid van de kerk te beschermen tegen lieden die de paus gelijk stelden aan God en pauselijke documenten aan het woord van God.⁵²

Wat een paus zegt is natuurlijk niet per definitie onfeilbaar. Daarom zijn er in 1870 drie beperkingen aan de pauselijke onfeilbaarheid gesteld.⁵³ 1. Een paus spreekt niet privé onfeilbaar, maar alleen ‘ex Cathedra’, dus in zijn ambt van universele eenheid voor heel de kerk. 2. Een paus spreekt inhoudelijk alleen onfeilbaar over zaken die het geloof (*Depositum Fidei*) en de moraal betreffen. 3. Een paus ontvangt geen rechtstreekse goddelijke inspiratie. Om het geloofsgoed zuiver te kunnen bewaren krijgt hij Gods hulp (*assistentia*), die hem voor dwalingen behoedt.⁵⁴ De Heilige Schrift wordt hier dus niet specifiek genoemd, maar is wellicht wel impliciet als bron verondersteld? Dat zou goed kunnen, want volgens *Lumen Gentium* §14 wordt de kerk geconstitueerd door de geloofsbelijdenis (*vinculum symbolicum*), de sacramenten (*vinculum liturgicum*) en de kerkleiding (*vinculum hiërarchicum*). Dat is de klassieke rooms-katholieke opvatting, die als *Tria Vincula* teruggaat op Bellarminus.⁵⁵ Maar *Lumen Gentium* noemt in §14 Schrift en Traditie wel als basis van de geloofsleer.

Terugblik Vaticanum II

De proclamatie van de collegialiteit van de bisschoppen met de paus en onderling tijdens Vaticanum II was inderdaad het begin van een doorbraak. Maar hoe zat dat nu met

⁵² “A majority of the bishops saw in a reinforced papacy a protection for the freedom of the church,” BOR §60.

⁵³ Ze zijn geformuleerd door Filippo Maria Guidi, aartsbisschop van Bologna, die er voor zorgde, dat de kenschetsing *De Romani Pontificis infallibitate* werd veranderd in het meer genuanceerde *De Romani Pontificis infallibili Magisterio*. Klausnitzer, 401. Pastor Aeternus, caput 4: ‘Romanum Pontificem, cum ex Cathedra loquitur, id est, cum omnium Christianorum Pastoris et Doctoris munere fungens, pro suprema sua Apostolica auctoritate doctrinam de fide vel moribus ab universa Ecclesia tenendam definit, per assistentiam divinam, ipsi in beato Petro promissam, ea infallibilitate pollere, qua divinus Redemptor Ecclesiam suam in definienda doctrina de fide vel moribus instructam esse voluit; ideoque eiusmodi Romani Pontificis definitiones ex sese, non autem ex consensu Ecclesiae irreformabiles esse. Si quis autem huic Nostrae definitioni contradicere, quod Deus avertat, praesumpserit; anathema sit.

⁵⁴ Klausnitzer, 415-416.

⁵⁵ Klausnitzer, 39.

die *'Nota praevia explicativa'*, die toch weer de eigen bevoegdheid voor de paus leek op te eisen?⁵⁶ Vooral in Nederland was de opschudding groot. Men sprak van een 'zwarte week', want het isolement, waaruit de nieuwe theologie de paus wilde bevrijden, werd door de *Nota Praevia* toch weer geaccentueerd.⁵⁷ Heeft Karel Blei gelijk, als hij zegt, dat dit pauselijk ingrijpen betekende, dat aan de in 1870 gedefinieerde positie van de paus niet getornd mocht worden.⁵⁸ Destijds legde Edward Schillebeeckx dat aan zijn geloofsgenoten toch wat anders uit.⁵⁹ Welbeschouwd had de *Nota Praevia* eigenlijk niets aan *Lumen Gentium* (1964) toegevoegd.⁶⁰ Er stond precies hetzelfde in, namelijk dat paus en bisschoppen samen het hoogst bevoegde gezag uitoefenen. Het stond er alleen in wat vagere bewoordingen. De paus wilde in de *Nota Praevia* een al te minimalistische uitleg verhinderen, namelijk dat bisschoppen iets zouden kunnen besluiten zonder paus. En dat mocht niet kunnen. En laten we het maar eerlijk zeggen: dat kan nog steeds niet.

Rooms-Katholieke vernieuwingstheologen als Hans Küng en Anton Houtepen bestreden een absolutistische interpretatie en probeerden er een meer flexibele interpretatie aan te geven. Dat werd ook toen al door Karel Blei gezien als de wens die de vader was van de gedachte.⁶¹ Het Limarapport van 1982 heeft het pauselijk primaat bewust om-

⁵⁶ M. Gosker, Het ambt in de oecumenische discussie, Budapest/Amstelveen 2000, 91. "In virtue of his office, that is as Vicar of Christ and pastor of the whole Church, the Roman Pontiff has full, supreme and universal power over the Church. And he is always free to exercise this power," Pope Paul VI, Dogmatic Constitution on the Church, *Lumen Gentium*, 1964, 22-23.

⁵⁷ H.A. Oberman, 'Paus Paulus VI en de zwarte conciliweek. Eenzame paus of eerste der broeders', in: M. van der Plas (ed.), *De Paus van Rome. Opvattingen over een omstreden ambt*, Ambo, Utrecht z.j.[1965], 140-146, 145.

⁵⁸ Karel Blei, 'Oecumenisch pleidooi uit onverwachte hoek', in: *Kontekstueel* 38 (2024) 6, 22-26, 25.

⁵⁹ Schillebeeckx schreef: "Maar omdat de verbijstering over deze laatste week, vooral in Nederland, zo hevig is dat ze me naar het hart grijpt, en zich heeft geuit in zware droefheid, in verbeterde woede of verontwaardiging en vooral omdat – ja wellicht alleen daarom – sommige priesters en intellectuelen door de geruchten over de laatste week in gewetensnood zijn geraakt, wil ik tegen mijn aanvankelijke bedoeling in, mijn visie geven op de feiten," Edward Schillebeeckx, 'Pijnlijke dagen – een interpretatie' in: Van der Plas (ed.), *De Paus van Rome*, 147-166, 147.

⁶⁰ https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19641121_lumen-gentium_en.html

⁶¹ A.W.J. Houtepen, 'Onfeilbaarheid in discrediet', in: *De Bazuin* 52 (1969) 42, 1-3. K. Blei, *De onfeilbaarheid van de kerk*, Kampen 1972, 202-203.

zeild.⁶² Dat zou maar een stroom van antipapistische reacties oproepen. Een bezwaar van reformatorische zijde tegen het Limarapport was, dat het synodale element er in ontbrak.⁶³ Mijn eigen kerk staat in de traditie van een presbyteriaal-synodale kerkregering.⁶⁴ Hoe mooi is het, dat we nu een document uit Rome hebben, dat de synodaliteit zeer serieus neemt. Paus Franciscus heeft synodaliteit zelfs tot het kernthema van zijn pontificaat gemaakt. Er is sinds Vaticanum II veel veranderd.

Dank zij het concilie is er wederzijds respect gegroeid en de oprechte wens tot eenheid. De rehabilitatie van Luther werd in 2017 door Paus Franciscus serieus genomen. Op 31 oktober 2016 opende hij het Lutherjaar in de kathedraal van Lund in Zweden. Het Vaticaan gaf zelfs een postzegel uit met de gekruisigde Christus. Op een gouden achtergrond zien we de stad Wittenberg en met Luther links en Melanchthon rechts van het kruis'.⁶⁵ Maar Luthers excommunicatie is niet opgeheven, wat uit oecumenisch oogpunt zeer wenselijk zou zijn. Daarvoor heb ik herhaaldelijk gepleit.⁶⁶

Wat zegt dit nieuwe document?

Het is eigenlijk een boek van 150 pagina's. Je hebt zeker enkele uren nodig om het helemaal te lezen. Het werd op 13 juni 2024 gepubliceerd, onder de titel *De bisschop van Rome: primaat en synodaliteit in oecumenische dialogen*. Wat is dit nu eigenlijk voor

⁶² Doop, Eucharistie en Ambt, Verklaringen van de Commissie van Geloof en Kerkorde van de Wereldraad van Kerken te Lima, Peru, januari 1982, Amersfoort 1983. De Nederlandse bisschoppenconferentie sprak uit, dat de 'Petrinische dienst' in het Limarapport niet was uitgesloten. En dat was zo, maar verzwegen werd het wel (Overwegingen 1984, 7).

⁶³ W. van 't Spijker, 'Het ambt in het Limarapport, IV', in: De Wekker, 13 januari 1987, 128.

⁶⁴ DE PKN kiest niet voor het congregationalistische model met de gemeentevergadering als leidinggevend orgaan en ook niet voor het episcopale model met de bisschop als het hoogste gezag, maar voor de kerkenraad (het presbyterium) en de synode als hoogste gezagsorganen. Generale Synode van de Protestantse Kerk in Nederland, Notitie over de ambtsvisie van de Protestantse Kerk in Nederland, april 2012, 13.

⁶⁵ <https://historiek.net/vaticaanstad-eert-ketter-maarten-luther-met-postzegel/72288/>

⁶⁶ Margriet Gosker, 'Will Luther's excommunication be lifted in 2021? A plea of the Altenberger Ecumenical Round Table', in: Roczniki Teologiczne, Tomus LXVIII, zeszyt 7 (2021), 35-58. En in: Reformatorisch Dagblad van 9 januari 2021. <https://www.margrietgosker.com/downloads/MargrietGoskerPublicatie0184.pdf>

een tekst? Gaat er nu iets gebeuren? Wat dan? Hoewel Paus Franciscus ermee instemt is het geen pauselijke tekst, maar een ‘Studiedocument’ uitgegeven door de Dicasterie voor de Bevordering van de Christelijke Eenheid. Kardinaal Koch zei, dat dit document niet pretendeert volledig te zijn. Het is ook geen samenvatting van het katholieke leergezag over primaat en synodaliteit. Wat is het dan wel? Ik noem het maar een verkenning, bedoeld om de vruchten van de oecumenische beweging over het thema samen te vatten, te stimuleren en er wellicht ook de beperkingen van te laten zien. Het doel is om (oneerbiedig gezegd) alles wat er in de afgelopen jaren over gezegd en geschreven is nog eens te herkauwen. Het is ook een samenvatting van wat er aan antwoord is gekomen op *Ut Unum Sint*. Het wil stimuleren tot ‘nadere reflectie’, in de hoop, dat de kerken datgene wat in de laatste tachtig jaar oecumenisch in dit opzicht bereikt is, eindelijk ook eens gaan lezen. Dat is wederom oneerbiedig gezegd. Met een mooi woord heet dat ‘receptie’.⁶⁷ Het voorstel is om de hele zaak opnieuw te bekijken.⁶⁸ Dat is dan nu de uitdaging. Het pauselijk ambt niet meer zien als een struikelblok, maar als een hoeksteek voor de oecumene. Moet ik uit wat kardinaal Koch er over zei opmaken, dat er van die zijde nog niet veel beweging in zit? Is de meeste hoop er op gevestigd, dat de beweging vooral van protestantse en orthodoxe zijde komt.⁶⁹

Conclusie

Ik kom nu terug op mijn eerdere vragen.

Ad 1. Historisch gezien valt niet hard te maken dat Petrus de eerste paus was. Dat pausen opvolgers van Petrus zijn, lezen we niet in de Schrift. Het is een stukje geschiedenis, een oude traditie, die langzaam gegroeid is, en eigenlijk pas sinds de 5e eeuw is geïmplementeerd. Dat Petrus in de Schrift een vooraanstaande plaats inneemt als

⁶⁷ Interventie van Kardinaal Koch op 13 juni 2024. <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2024/06/13/240613f.html>.

⁶⁸ Proposal of the 2021 Plenary Assembly of the Dicastery, entitled Towards an Exercise of Primacy in the 21st century.

⁶⁹ <https://www.vaticannews.va/en/vatican-city/news/2024-06/koch-papal-primacy-is-service-exercised-in-a-synodal-manner.html>

Primus inter Pares staat buiten kijf. Hij is duidelijk de leidende apostel.⁷⁰ Van de gedachte, dat hij en zijn opvolgers de plaatsbekleders van Christus (*Vicarius Christi*) of zelfs van God op aarde zouden zijn (*Vicarius Dei*), zou Petrus zelf denk ik vreemd hebben opgekeken. Het goede nieuws is dat onze onvolprezen Paus Franciscus in 2019 de titel *Vicarius Christi* gedegradeerd tot iets van het verleden. Maar niet alle pausen denken altijd hetzelfde. Er dus is geen garantie dat dit zo blijft.⁷¹ In *De Bisschop van Rome* wordt nu ook onderkend, dat Petrus niet de enige rots is waarop Christus zijn gemeente bouwt en dat de sleutelmacht niet alleen aan Petrus is gegeven, maar ook aan de andere discipelen.⁷² Ik heb de exegetische passages over de Petrusteksten met instemming gelezen.⁷³ Genoemd worden uiteraard de klassieke bewijsteksten die het belang van de apostel Petrus onderstrepen.⁷⁴ Met een glimlach zeg ik er bij, dat het toonaangevende blad van de Protestantse Kerk in Nederland al of niet toevallig ook Petrus heet. In de colofon staat, dat Petrus ‘sterk is als een rots’ en tegelijk ‘zwak en feilbaar’.⁷⁵ Datzelfde onderkent Rome nu dus ook.⁷⁶

⁷⁰ De naam Petrus komt in verschillende varianten (Simon/Petrus/Kefas) ruim 190 keer in het Nieuwe Testament voor. In de brieven aan de Corinthiërs, de Galaten, in alle Evangeliën, in Handelingen en in de Petrusbrieven, waarbij aangetekend dat ze niet door Petrus zijn geschreven en II Petrus met zekerheid pas na de dood van Petrus is geschreven. Klausnitzer, 73-115.

⁷¹ Arnold Huijgen, ‘De werkelijkheid van Christus en een cumulatief federatief kerkmodel’, in: *Kontekstueel* 38 (2024) 6, 12-16, 17.

⁷² Mt 18:18. BOR §38.

⁷³ BOR, §34-38

⁷⁴ Met name Mt 16:18 (Jij bent Petrus, de rots waarop ik mijn kerk zal bouwen), Luc 22:32 (sterk je broeders), Joh 21:15 (weid mijn lammeren, hoed mijn schapen) en I Cor 15:5 (dat Hij verschenen is aan Kephass).

⁷⁵ “Soms doet de kerk denken aan Petrus, die visser, vriend en volgeling van Jezus. Sterk als een rots en tegelijk zwak en feilbaar. Net zoals de mensen in de kerk: soms moedig, soms overmoedig, soms te voorzichtig. Daarom heet het magazine van de Protestantse Kerk in Nederland Petrus,” <https://petrus.protestantsekerk.nl/over-petrus/>

⁷⁶ ‘Peter was not only the ‘rock’ named by Jesus [...] but also a weak human being, a repentant sinner, rebuked by Christ and opposed by Paul’. UUS §90–91. BOR §36.

Ad 2. Geeft het Nieuwe Testament ruimte aan een ambt van universele eenheid? Anglicanen vinden van wel.⁷⁷ De studie *Communio Sanctorum* eveneens.⁷⁸ Ook de dialoog tussen gereformeerden en rooms-katholieken heeft dit al in 1977 erkend.⁷⁹ Dus dit inzicht lijkt oecumenische breed gedeeld te worden.

Ad 3. Hetzelfde geldt voor een Petrinisch ambt van universele eenheid. Dat is voor veel oecumenisch denkende protestanten en orthodoxen aanvaardbaar en wenselijk. Dat zegt ook de studie *Communio Sanctorum* uit 2004 van de Duitse Rooms-Katholieke Bisschoppenconferentie en de Duitse Lutherse Kerk.⁸⁰ En zo ziet de *Verklaring* van het Platform Rome–Reformatie het ook. Maar het is dan nog wel de vraag hoe dit verder wordt ingevuld.

⁷⁷ BOR §33. Kantika gives two conclusions. 1. that Anglicans be open to and desire a recovery and re-reception under certain clear conditions of the exercise of universal primacy by the Bishop of Rome. 2. that Roman Catholics be open to and desire a re-reception of the exercise of primacy by the Bishop of Rome and the offering of such a ministry to the whole Church of God. Przemyslaw Kantyka, 'A gift to be shared. Anglicans and Catholics in Dialogue on Primacy', in: *Roczniki Teologiczne*, Tom xlviii-xlix, Notebook 7, 2001-2002, 55-63,61.

⁷⁸ Klausnitzer, 512. German National Bishops' Conference/The Lutheran Church of Germany, *Communio Sanctorum, the Church as the Communion of Saints*, Collegeville 2004.

⁷⁹ BOR §35.

⁸⁰ 'Grundlegend ist die Frage zu stellen, ob auch auf der universalen Ebene ein Einheitsdienst theologisch begründbar sei. In *Communio Sanctorum* sagen Römisch-Katholische und Lutheraner dass ein solcher Dienst grundsätzlich als sachentsprechend anzusehen ist. Aus orthodoxer Sicht ist ein personales und universales einheitsdienendes Amt nicht notwendig, kann aber als sachentsprechend angesehen werden.' Zentrum für ökumenische Forschung der Ludwig-Maximilians-Universität München, in: Oliver Schuegraf, Udo Hahn, *Communio Sanctorum, Evangelische Stellungnahmen zur Studie der Zweiten Bilateralen Arbeitsgruppe der Deutschen Bischofskonferenz und der Kirchenleitung der VELKD*, 267-293,283.

Ad 4. Het document zegt dat het spreken over *De Bisschop van Rome* een stap vooruit is, omdat andere pauselijke hoogheidstitels onder de radar zijn verdwenen?⁸¹ Dat is mooi. Maar Rome blijft wel centraal staan. We weten, dat er aanvankelijk vijf belangrijke centra van christelijk geloof waren: Rome, Constantinopel, Alexandrië, Antiochië en Jeruzalem. Het was Paus Bonifatius III (†607), die de bisschop van Rome als hoofd van alle kerken zag en dat ook zo regelde.⁸² Maar dat hoeft dus niet zo te zijn of altijd zo te blijven. Er zouden ook andere mogelijkheden bedacht kunnen worden en die zijn ook al bedacht.⁸³ De Verklaring oppert dan de mogelijkheid van een protestantse ritus binnen de éne kerk.⁸⁴ Kennelijk gaat het dan toch om de Rooms-Katholieke Kerk? Is dat dan geen terugkeeroecumene?⁸⁵ Marcel Sarot denkt van niet, nu alle christenen mee mogen denken over een invulling van het Petrusambt dat ook voor hen aanvaardbaar is. Hij acht het denkbaar, dat Rome gaat bewegen.⁸⁶ Ik hoop het met hem, maar dat moeten we nog gaan zien. Persoonlijk zie ik de grote waarde in van een ambt van universele eenheid. Protestantse rollen altijd veel te snel uit elkaar. Dit ambt is een ijzersterk merk om eenheid te bewaren en te bevorderen. En – dat is ook belangrijk – het is óók een stem. Als ik zie hoe Paus Franciscus spreekt en smeekt om vrede en gerechtigheid in onze tijd. Dat vind ik heel indrukwekkend. Dan is misschien ‘terugkeeroecumene’ langzamerhand geen vies woord meer? Het dan nu de vraag of de Rooms-Katholieke Kerk

⁸¹ Zie noot 2.

⁸² ‘Der Ursprung und Anfang des Papsttums sei die Übertragung des Primates an Bonifaz III durch den oströmischen Usurpator Phokas gewesen’. De paus als Caput omnium Ecclesiarum, Klausnitzer, 266, 287.

⁸³ De Wereldraad van Kerken heeft nooit ambities in deze richting getoond. Wel is voorgesteld de Heilige Stoel naar Latijns Amerika of Afrika te verplaatsen, nu Europa seculariseert en het christendom zich in die continenten concentreert.

⁸⁴ De Verklaring van het Platform Rome–Reformatie van 24 januari 2024 noemt de erkenning van de legitieme betekenis van de paus als herder van de herders en van het sacrament van de eucharistie van de kant van protestantse kerken en de erkenning van de legitieme betekenis van de ‘protestantse’ ambten en van het heilig avondmaal van de kant van Rome als mogelijke stappen naar deze vereniging.

⁸⁵ In 1868 riep Paus Pius IX in: *Iam Vos omnes* alle van ‘gescheiden christenen’ op snel naar de enige kudde van Jezus Christus terug te keren. Marcel Sarot, ‘Terugkeer en hereniging. Opmerkingen bij een belangrijk verschil’, in: *Kontekstueel* 38 (2024) 6, 17-21

⁸⁶ <https://www.platform-romereformatie.nl/post/van-kerken-tot-kerk>

dé kerk is 'in which the sole Church of Christ subsist' of is het een van de denominaties naast de andere zusterkerken kerken?⁸⁷

Ad 5. Er zijn twee vormen van apostolische successie: de *Successio Ministrorum* en de *Successio Verbi*, die elkaar wederkerig bepalen.⁸⁸ De opeenvolging van ambtsdragers is slechts één van de wegen waarin de apostolische traditie zich manifesteert. De overdracht van het evangelie en het leven van de gemeente zelf zijn even belangrijk. Dan kan niet gezegd worden, dat kerken zonder historisch episcopaat de continuïteit met het apostolisch geloof niet bewaard hebben.⁸⁹ En kerken met historisch episcopaat hebben lang niet altijd de eenheid weten te bewaren. Apostolische successie op zichzelf is dus geen garantie voor eenheid.

Ad 6. *De Gemeenschap van Protestantse Kerken in Europa* (CPCE) heeft benadrukt, dat de vrouw in het ambt voor deze kerken niet onderhandelbaar is.⁹⁰ Dus was ik benieuwd of er hierover ook iets in het document stond. Nee dus. *De Bisschop van Rome* zwijgt er over. Maar in het *Slotdocument over Synodaliteit* van 27 oktober 2024 staat (§60) staat dat mannen en vrouwen aan elkaar gelijkwaardig zijn door hun doop en dan volgt een aantal argumenten, waaruit zou kunnen blijken dat er geluisterd is naar de argumenten van de twee voorvechters van het openstellen van de ambten voor

⁸⁷ Garuti, 327.

⁸⁸ Klausnitzer, 120.

⁸⁹ Margriet Gosker, *Het ambt in de oecumenische discussie*, Delft 2000, 16. "In churches which practise the succession through the episcopate, it is increasingly recognized that a continuity in apostolic faith, worship and mission has been preserved in churches which have not retained the form of historic episcopate. This recognition finds additional support in the fact that the reality and function of the episcopal ministry have been preserved in many of these churches, with or without the title 'bishop'. Ordination, for example, is always done in them by persons in whom the Church recognizes the authority to transmit the ministerial commission," Baptism, Eucharist and Ministry, Faith and Order Paper 11, World Council of Churches, Geneva 1982, 28-32,29.

⁹⁰ Tegelijk ziet de CPCE samenwerking met kerken die geen vrouwen wijden niet als onmogelijk. Mario Fisher, Martin Friedrich (ed.), *Ministry, Ordination, Episkope and theological Education*, Leuenberg Documents Nr. 13, Mandated by the Council of the Communion of Protestant Churches in Europe, Leipzig 20202, 54.

vrouwen, de theologen Ida Raming en Iris Müller.⁹¹ Toch krijgen vrouwen in de Romana nog steeds geen volledige erkenning van hun roeping en charisma. Het *Slotdocument Synodaliteit* roept daar wel toe op en zegt ook dat de kwestie van het diaconaat voor vrouwen niet afgesloten is.⁹² In december 2024 zei de paus nog publiekelijk, dat er “dingen zijn die alleen vrouwen begrijpen. Daarom heeft theologie hun bijdragen nodig. Een uitsluitend mannelijke theologie is incompleet.”⁹³ Maar we hebben in die richting echter nog een lange weg te gaan.

Ad 7. Het Platform Rome–Reformatie oppert de mogelijkheid van een protestantse ritus binnen de éne verenigde kerk. Zal die oecumenische paus in die éne verenigde kerk, waarin een protestantse ritus welkom is, ook iemand kunnen zijn uit andere dan Rooms-Katholieke Kerk? Ik eindig met een citaat van mijn leermeester Gerard Rothuizen, die zei, dat de beste paus de paus is die de paus afschaft. En zouden wij dan niet allemaal willen dat hij bleef?

⁹¹ Volgens Canon 2024 kan alleen een gedoopte man gewijd worden. Dat is een onderwaardering van de waardigheid van vrouwen en hun capaciteiten, want ook zij zijn naar Gods beeld geschapen (Gen. 1:27). Het is ook in tegenspraak met Lumen Gentium 32 en Gal. 3:27. De Rooms-Katholieke Kerk doet zichzelf hiermee te kort. Vrouwen zijn een Godsgeschenk voor de vernieuwing van de kerk (Ef. 4,8.10-12), maar worden door canon 1024 onderdrukt. Dat is juist in deze tijd van gebrek aan priesters onverantwoord. Daardoor zijn er ook te weinig eucharistievieringen. Zei Jezus niet dat wetten er zijn voor mensen en niet omgekeerd (Mc. 2:27)? Met groot vertrouwen in de Opgestane Christus willen wij de zware steen van de discriminatie weggerold zien worden en net als Maria Magdalena de blijde boodschap brengen. Barbara Maria Ursula Velik-Frank, ‘Die Donaupriesterinnen, the Danube seven, Grundlagen, Motive und Relevanz einer heterotopen Provokation, Graz 2016,438. <https://unipub.uni-graz.at/obvugrhs/content/titleinfo/1592847/full.pdf>

⁹² “De Schrift getuigt van de prominente rol van Maria, de moeder Gods, van Maria van Magdala en van de essentiële bijdragen van vele andere vrouwen in de heilsgeschiedenis. Deze Schriftgedeelten moeten een passende plaats krijgen in de liturgie. Vrouwen vormen de meerderheid van de kerkgangers en zijn vaak de eerste getuigen van het geloof in gezinnen. Ze zijn actief in het leven van kleine christelijke gemeenschappen en parochies; ze leiden scholen, ziekenhuizen en opvanghuizen; ze leiden initiatieven voor verzoening en de bevordering van menselijke waardigheid en sociale rechtvaardigheid. Vrouwen dragen bij aan theologisch onderzoek en hebben verantwoordelijke posities in kerkelijke instellingen, de diocesane Curie en de Romeinse Curie. Deze Vergadering roept op tot de volledige implementatie van alle mogelijkheden die de huidige wetgeving al biedt met betrekking tot de rol van vrouwen, in het bijzonder op plaatsen waar deze nog niet zijn benut. Er is geen reden waarom vrouwen geen leiderschapsrollen in de kerk zouden kunnen vervullen: wat van de Heilige Geest komt, kan niet worden tegengehouden. De kwestie van de toegang van vrouwen tot het diaconale ambt blijft

open. Verdere onderscheiding is in dit opzicht nodig. De Assemblee roept ook op om meer aandacht te besteden aan de taal en beeldspraak die gebruikt worden in prediking, onderwijs, catechese en het opstellen van officiële kerkelijke documenten, en daarbij meer ruimte te geven aan de bijdrage van vrouwelijke heiligen, theologen en mystici.” Originele Italiaanse tekst: “In forza del Battesimo, uomini e donne godono di pari dignità nel Popolo di Dio. Eppure, le donne continuano a trovare ostacoli nell’ottenere un riconoscimento più pieno dei loro carismi, della loro vocazione e del loro posto nei diversi ambiti della vita della Chiesa, a scapito del servizio alla comune missione. Le Scritture attestano il ruolo di primo piano di molte donne nella storia della salvezza. A una donna, Maria di Magdala, è stato affidato il primo annuncio della Risurrezione; nel giorno di Pentecoste, nel Cenacolo era presente Maria, la Madre di Dio, insieme a molte altre donne che avevano seguito il Signore. È importante che i relativi passi della Scrittura trovino adeguato spazio all’interno dei lezionari liturgici. Alcuni snodi cruciali della storia della Chiesa confermano l’apporto essenziale di donne mosse dallo Spirito. Le donne costituiscono la maggioranza di coloro che frequentano le chiese e sono spesso le prime testimoni della fede nelle famiglie. Sono attive nella vita delle piccole comunità cristiane e nelle Parrocchie; gestiscono scuole, ospedali e centri di accoglienza; sono a capo di iniziative di riconciliazione e di promozione della dignità umana e della giustizia sociale. Le donne contribuiscono alla ricerca teologica e sono presenti in posizioni di responsabilità nelle istituzioni legate alla Chiesa, nelle Curie diocesane e nella Curia Romana. Ci sono donne che svolgono ruoli di autorità o sono a capo di comunità. Questa Assemblea invita a dare piena attuazione a tutte le opportunità già previste dal diritto vigente relativamente al ruolo delle donne, in particolare nei luoghi dove esse restano inattuate. Non ci sono ragioni che impediscano alle donne di assumere ruoli di guida nella Chiesa: non si potrà fermare quello che viene dallo Spirito Santo. Anche la questione dell’accesso delle donne al ministero diaconale resta aperta. Occorre proseguire il discernimento a riguardo. L’Assemblea invita inoltre a prestare maggiore attenzione al linguaggio e alle immagini utilizzate nella predicazione, nell’insegnamento, nella catechesi e nella redazione dei documenti ufficiali della Chiesa, dando maggiore spazio all’apporto di donne sante, teologhe e mistiche.”

⁹³ <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2024-12/pope-to-theologians-ideology-kills-reality.html>

Een oud-katholieke reflectie op ambt en rol van de bisschop van Rome¹

Dr. Mattijs Ploeger

1. Oud-katholieke ecclesiologie als ‘kerkstructuur’: afwijzing van Vaticanum I

Paradoxaal genoeg speelt de bisschop van Rome in de Oud-Katholieke Kerk een enorme rol. Dat wij niet tot de communio rond de bisschop van Rome behoren, is voor menig oud-katholiek een belangrijk onderdeel van de eigen identiteit. De Zwitserse theoloog Urs von Arx heeft wel eens met spot en zelfspot opgemerkt: ‘Wij oud-katholieken zijn de enigen die Vaticanum I serieus nemen’ – door er zo principieel afstand van te nemen.

Tot enkele decennia geleden kwam de oud-katholieke theologie² over het primaatschap niet veel verder dan het afwijzen van het pauselijk primaat zoals dat is gedefinieerd door Vaticanum I en dat, naar oud-katholiek aanvoelen, niet wezenlijk is veranderd door Vaticanum II.³ Daarbij is de onfeilbaarheid van de paus weliswaar de *populaire* schietschijf,

¹ Dit is een bijdrage aan de studiedag ‘Een nieuw soort paus? Hoe het Petrusambt weer een teken van eenheid kan worden,’ gehouden door de Katholieke Vereniging voor Oecumene bij Tilburg School of Catholic Theology in Utrecht op 13 december 2024.

² Met ‘oud-katholieke theologie’ wordt in dit artikel bedoeld: de gemeenschappelijke hoofdlijn van theologisch denken in de oud-katholieke kerken van de Unie van Utrecht, ontwikkeld gedurende de twintigste eeuw. Het beste overzicht van deze theologie – tegelijk breed en compact, en voorzien van verwijzingen naar talloze publicaties van oud-katholieke theologen – is Peter-Ben Smit, ‘Old Catholic Theology. An Introduction’, *Theological Traditions* 1.1 (2019), 1-139. Een korte inleiding in de oud-katholieke ecclesiologische positie biedt Urs von Arx, ‘The Old Catholic Churches of the Union of Utrecht’, in: Paul Avis (red.), *The Christian Church. An Introduction to the Major Traditions* (London: SPCK, 2002), 157-185. Mijn eigen ecclesiologische gedachten zijn te vinden in het slothoofdstuk van Mattijs Ploeger, *Celebrating Church. Ecumenical Contributions to a Liturgical Ecclesiology* (Groningen/Tilburg: Liturgisch Instituut, 2008), 457-541.

³ TBOR 72, 135; slotdocument 16. De cijfers in mijn verwijzingen naar TBOR slaan op de paragraafnummers.

maar in de oud-katholieke theologie richt het verzet tegen Vaticanum I zich vooral tegen twee andere aspecten: de wereldwijde ‘gewone’ jurisdictie van de bisschop van Rome⁴ en de formulering van de onfeilbaarheid ex sese: “op grond van zichzelf, niet op grond van de consensus van de kerk.”⁵ Dat de oud-katholieke theologie juist met deze twee aspecten zoveel moeite heeft, hangt samen met de centrale plaats van ecclesiologie in het oud-katholieke denken. Zowel in de Nederlandse oud-katholieke geschiedenis sinds de zeventiende en achttiende eeuw, alsook in de geschiedenis van de Duitstalige oud-katholieke kerken sinds 1870, spelen ecclesiologische thema’s een hoofdrol in het ‘los van Rome’ geraakt zijn.⁶

In het verleden werd het begrip ‘ecclesiologie’ door oud-katholieken vooral verstaan als ‘kerkstructuur’. Daardoor droeg het oud-katholieke ecclesiologische denken in hoge mate een kerkrechtelijk en kerkpolitiek karakter. Mede daardoor kwam het oud-katholieke denken over de bisschop van Rome niet ver uit boven een afwijzing van Vaticanum I, meestal samengevat in de formulering dat we het jurisdictieprimaat van de bisschop van Rome afwijzen, maar zijn ereprimaat erkennen. Maar wat is er eigenlijk eervol aan een ereprimaat, wanneer wij als oud-katholieken toch vooral die dingen doen die de ereprimus *niet* wil? Is zo’n gratuite erkenning van het ereprimaat niet eerder een belediging dan een eerbetoon?

2. Oud-katholieke ecclesiologie als theologisch-inhoudelijke totaalvisie

Zelf noem ik ecclesiologie liever niet ‘kerkstructuur’ maar ‘kerkvisie’. Ecclesiologie is een gelovige en theologische visie op wat de kerk ten diepste is en hoe de kerk (daarom) in elkaar zit. Afgezien van enkele uitzonderingen, met name de dogmatiek van de oud-ka-

⁴ Pastor Aeternus 10-15; zie in TBOR vooral paragraaf 68.

⁵ Pastor Aeternus 25.

⁶ Een korte inleiding in de geschiedenis van de oud-katholieke kerken (vooral die van Nederland) biedt Wietse van der Velde, ‘De geschiedenis’, in: Peter-Ben Smit (red.), *De Oud-Katholieke Kerk van Nederland. Een inleiding* (Utrecht: Boekencentrum, 2018), 13-33.

tholieke theoloog en bisschop Andreas Rinkel (1889-1979),⁷ grotendeels geschreven in de dertiger jaren van de twintigste eeuw, denk ik dat de oud-katholieke ecclesiologie pas in de tweede helft van de twintigste eeuw geleidelijk de vorm van een voluit theologisch-inhoudelijke totaalvisie heeft aangenomen. Daarmee bedoel ik een visie waarin triniteit, christologie, pneumatologie, antropologie, soteriologie en eschatologie de basis zijn voor een consistent denken over kerk, sacrament en ambt. Pas dan kun je spreken van een theologisch-inhoudelijke totaalvisie op ecclesiologie. Deze verdieping werd gestimuleerd doordat oud-katholieke theologen zich in de tweede helft van de twintigste eeuw begonnen te herkennen in eucharistische ecclesiologie en *communio*-theologie. Dat zijn denkvormen die in orthodoxe, rooms-katholieke en oecumenische theologie veelzijdig en samenhangend zijn ontwikkeld.

3. Denken in termen van ‘*communio*’ en ‘concentrische cirkels’

Eucharistische en *communio*-ecclesiologieën denken in termen van gemeenschap en zien de universele kerk als een ‘gemeenschap van gemeenschappen’. Hierdoor zit je niet meer opgesloten in de tegenstelling tussen het lokale bisdom met zijn bisschop en de universele kerk met het primaatschap van Rome. In plaats van die tegenstelling komt een denken in concentrische cirkels. Het gaat dan om de vraag naar de verhouding tussen het lokale *bisdom*, een regionale of nationale *kerkprovincie*, een meerdere kerkprovincies omvattend *patriarchaat* en het primaatschap op *wereldwijd* (‘universeel’) niveau. Primaatschap in collegialiteit is dus niet alleen te vinden is bij de universele primus, de bisschop van Rome, maar ook bij alle tussenliggende lagen.⁸ Een groep bisdommen vormt een kerkprovincie, waarbinnen een van de bisschoppen de ‘aartsbisschop’ of ‘metropoliet’ is. Een groep kerkprovincies vormt een patriarchaat, waarbinnen een van de aartsbisschoppen de ‘patriarch’ is. En alle patriarchaten samen vormen de universele kerk, waarbinnen een van de patriarchen, namelijk die van Rome, het universele primaat bekleedt.

⁷ Zie vooral Andreas Rinkel, ‘Dogmatische theologie’, stencil-editie (4 banden) 1956. Vgl. mijn beschrijving van Rinkels ecclesiologisch denken in Ploeger, *Celebrating Church*, 171-189.

⁸ Vgl. TBOR 81.

4. De paus is de bisschop van Rome, de bisschop van Rome is de paus

Daarom is het vanuit oud-katholiek ecclesiologisch denken zo belangrijk, dat ‘de paus’ *de bisschop van Rome* is: de lokale bisschop van het lokale bisdom Rome. Dit accent wordt in het document, en in het optreden van paus Franciscus, benadrukt.⁹ Uit het basale ambt, bisschop van het bisdom Rome te zijn, vloeien alle andere ambten en rollen voort, die deze bisschop nog meer bekleedt. In collegialiteit met de bisschoppen van de kerkprovincie Rome is hij hun aartsbisschop. In collegialiteit met de aartsbisschoppen van de westerse kerk is hij hun patriarch. In collegialiteit met de patriarchen is hij hun universele primus. Deze manier van denken in termen van *communio* heb ik vooral geleerd uit de geschriften van Jean-Marie Roger Tillard (1927-2000), een Canadese dominicaan en oecumenisch theoloog.¹⁰ Waarbij Tillard er trouwens op wijst dat, bij alle ontwikkelingen van het pausschap, het pausschap nooit tot sacrament is verheven. Het sacramentele aspect van het pausschap berust in het bisschopsambt.¹¹ Deze constatering is een mooie en belangrijke sacramentstheologische inbedding van het pauselijk primaat in de sacramentaliteit van heel de kerk en heel het ambt.

5. De bisschop van Rome heeft rollen die zeer verschillend zijn

Overigens wijst het document er terecht op, dat de diverse rollen van de bisschop Rome wel echt *verschillend* zijn van aard en omvang.¹² Diocesaan bisschop van Rome is een ander soort rol dan patriarch van de Latijnse kerk, en dat is weer een ander soort rol dan het universele primaatschap. Vooral het verschil tussen patriarchaat en universeel primaat zou meer uitgewerkt moeten worden, zegt het document terecht.¹³ Daarbij wordt er treffend op gewezen dat de huidige rooms-katholieke kerk nog het meest lijkt op een

⁹ Vgl. TBOR 5, 32; slotdocument 16.

¹⁰ Zie in dit verband vooral Jean-Marie Roger Tillard, *Eglise d'Eglises. L'ecclésiologie de communion* (Paris: Cerf, 1987). Vgl. mijn beschrijving van Tillards ecclesiologisch denken in Ploeger, *Celebrating Church*, 139-154.

¹¹ Vgl. Tillard, *Eglise d'Eglises*, 324.

¹² TBOR 149-152.

¹³ TBOR 132 (met voetnoot), 149-151, 179; slotdocument 15.

patriarchaat dat tot ‘abnormale’ proporties is uitgebreid over de hele aardbol.¹⁴ Een duidelijker onderscheid tussen patriarchale en universeel-primatiale rollen zou hierin meer nuance kunnen brengen.

Dit bewustzijn van het verschillende karakter van de rollen geldt trouwen ook voor de primaatschappen op de andere niveaus. Bijvoorbeeld een aartsbisschop of metropoliet heeft op het niveau van de kerkprovincie een primatiale rol, maar is in zijn eigen bisdom gewoon de diocesane bisschop. Overigens werd dit onderwerp mij op een spiritueel niveau duidelijk, toen ik voor het eerst in Rome in het eucharistisch gebed hoorde zeggen: ‘met onze bisschop, paus Johannes Paulus’. Dat had iets heel intiems: ‘onze bisschop’. Dan ervaar je de verschillen tussen de rollen van de bisschop van Rome ineens heel concreet.

Als je zó leert denken in termen van *communio*, kan zelfs het conflict wegvallen over de vraag waar nu eigenlijk het theologische zwaartepunt zou moeten liggen: bij de lokale kerk (het bisdom) of bij de universele kerk.¹⁵ In het zojuist geschetste denken zijn die twee niet van elkaar te scheiden. De bisschop van Rome is de universele primus omdat hij de bisschop van het lokale bisdom Rome is. En omgekeerd: elke bisschop van een lokaal bisdom is enerzijds de personificatie van de eenheid van dat bisdom en anderzijds de scharnierfiguur in collegialiteit met de andere bisschoppen en hun bisdommen. Deze manier van denken, waarbij het lokale en het universele in elkaar besloten liggen (simultaneïteit)¹⁶ heb ik vooral geleerd uit de geschriften van de Grieks-orthodoxe theoloog en bisschop Ioannis Zizioulas (1931-2023).¹⁷

¹⁴ TBOR 151.

¹⁵ Dit dilemma is in het begin van deze eeuw exemplarisch ‘uitgevochten’ door de kardinalen Joseph Ratzinger en Walter Kasper; vgl. bijv. Medard Kehl, ‘Der Disput der Kardinäle. Zum Verhältnis von Universal-kirche und Ortskirchen’, *Stimmen der Zeit* 221 (2003), 219-232.

¹⁶ Vgl. TBOR 121-122.

¹⁷ Zie in dit verband vooral John D. Zizioulas, *Eucharist, Bishop, Church. The Unity of the Church in the Divine Eucharist and the Bishop during the First Three Centuries* (Brooklyn MA: Holy Cross Orthodox Press, 2001) [Grieks origineel 1965] en John D. Zizioulas, *Being as Communion. Studies in Personhood and the Church* (Crestwood NY: Saint Vladimir’s Seminary Press, 1985). Vgl. mijn beschrijving van Zizioulas’ ecclesiologisch denken in Ploeger, *Celebrating Church*, 55-69.

6. Twee veranderingen in oud-katholiek ecclesiologisch denken

a. Oud-katholieke kerken zijn geen ‘autonome katholieke kerken’

Het leren denken in termen van *communio* heeft tot gevolg gehad dat de oud-katholieke ecclesiologie in de afgelopen decennia afscheid heeft genomen van twee dingen. Ten eerste van de formulering dat oud-katholieke kerken ‘autonome katholieke kerken’ zouden zijn.¹⁸ We hebben dat leren zien als een *contradictio in terminis*. Want het behoort tot de katholiciteit van een bisdom, dat het met andere bisdommen in *communio* staat. Autonomie kun je in het kerkrecht regelen; autonomie is handig als je als lokaal bisdom wilt kunnen doen wat je wilt, zonder rekening te houden met medechristenen in andere bisdommen van de wereld. Maar het is geen katholiek uitgangspunt. Een katholieke kerk, ook al is die zo klein als de oud-katholieke, moet streven naar *communio*.

b. Ook oud-katholieken zouden moeten streven naar *communio* met de bisschop van Rome

Ten tweede, daaruit voortvloeiend, heeft de oud-katholieke ecclesiologie afstand genomen van de eenzijdige afwijzing van het primaatschap van de bisschop van Rome.¹⁹ Aangezien het wereldwijde netwerk van gemeenschappen uiteindelijk bezegeld wordt door de *communio* met de bisschop van Rome, behoort het streven naar *communio* met de bisschop van Rome tot de katholiciteit van elk lokaal bisdom. Deze gedachte is voor mij overtuigend verwoord in de eucharistische *communio*-theologie van de rooms-katholieke theoloog en bisschop Joseph Ratzinger (1927-2022).²⁰

Het is een tamelijk nieuw inzicht in de oud-katholieke ecclesiologie, dat er iets aan onze katholiciteit ontbreekt, zolang wij niet in *communio* zijn met de bisschop van Rome. Cru-

¹⁸ Een terminologie die blijkbaar nog steeds wordt gebruikt in de Kerk van Zweden; vgl. TBOR 133.

¹⁹ De meest representatieve hedendaagse oud-katholieke theologische gedachten over het primaatschap van de bisschop van Rome zijn te vinden in: Kirche und Kirchengemeinschaft. Erster und Zweiter Bericht der Internationalen Römisch-Katholisch – Altkatholischen Dialogkommission 2009 und 2016 (Paderborn: Bonifatius, 2017), nr. I/20-30, 41-47; II/1-40, 63-64.

²⁰ Zie in dit verband vooral Joseph Ratzinger, Kirche, Ökumene und Politik. Neue Versuche zur Ekklesiologie (Einsiedeln: Johannes, 1987). Vgl. mijn beschrijving van Ratzingers ecclesiologisch denken in Ploeger, Celebrating Church, 100-126 (en op dit punt ook mijn eigen visie op blz. 526).

ciaal daarbij is de argumentatie. Niet overtuigend voor oud-katholieken is de gedachte dat de paus als het ware alle katholiciteit zou bezitten, die hij vervolgens meedeelt aan de 'lagere' lokale regionen van de kerk. Wél passend bij oud-katholiek ecclesiologisch denken is de gedachte dat kerkzijn altijd impliceert: kerkzijn in *communio*. Wie daarop doordenkt, komt uiteindelijk uit bij streven naar wereldwijde *communio*. En het feit dat in die wereldwijde *communio* het primaatschap berust bij de bisschop van Rome, is in de oud-katholieke theologie nooit betwist. Het wordt bijvoorbeeld expliciet gezegd in de volledige theologische overeenkomst die in 1987 is gesloten tussen alle oosters-orthodoxe kerken en alle oud-katholieke kerken,²¹ net als in de dialoog met de Rooms-Katholieke Kerk.²²

7. Vier slotopmerkingen bij het document vanuit oud-katholiek perspectief

Tot slot zal ik vier punten noemen die mij bij lezing van het document zijn opgevallen en die naar mijn indruk van oud-katholieke zijde om commentaar vragen.

a. Petrusambt?

Ten eerste de vraag naar de *petrinitas*. In hoeverre is het nu werkelijk adequaat om te spreken van een of het 'Petrusambt'?²³ Vanuit een *communio*-ecclesiologie kun je het pauselijk primaat uitstekend overwegen zonder deze als het ware 'ontologische' laag van persoonlijke Petrus-opvolging. Dit is een onderwerp op zich, niet in de laatste plaats vanwege de nieuwtestamentische en patristische hermeneutiek waar het document ook aandacht aan besteedt,²⁴ maar dat ik hier slechts kan signaleren.

²¹ Vgl. Urs von Arx (red.), *Koinonia auf altkirchlicher Basis. Deutsche Gesamtausgabe der gemeinsamen Texte des orthodox-altkatholischen Dialogs 1975-1987 mit französischer und englischer Übersetzung* (Bern: Stämpfli, 1989), nr. III/8.

²² Vgl. *Kirche und Kirchengemeinschaft*, nr. I/22, 27; II/6.

²³ Vgl. Urs von Arx, 'Ein "Petrusamt" in der *Communio* der Kirchen. Erwägungen aus altkatholischer Perspektive', *Internationale Kirchliche Zeitschrift* 93 (2003), 1-42.

²⁴ TBOR 34-47, 165.

b. Is sacramentele communio-theologie in de breedte van de oecumene verstaanbaar?

Ten tweede: het document zegt bij voortdurend dat een nieuw verstaan van het pauschap zou moeten staan in het kader van een communio-ecclesiologie en in het kader van een sacramenteel denken over de kerk. Dit is prachtig – vanuit oud-katholiek perspectief en vermoedelijk ook vanuit orthodox en anglicaans perspectief.²⁵ Maar deze sacramentele communio-theologie is (en vereist) een eigen manier van denken, en de vraag is in hoeverre deze manier van denken wordt begrepen – laat staan gedeeld – door mensen uit klassiek-protestantse en met name uit evangelicale en pentecostale kerken.

c. Relecture: wie bepaalt de normatieve herinterpretatie?

Ten derde: het document benadrukt bij voortdurend – en mijns inziens geheel terecht – de noodzaak van ‘*relecture*’ (herlezing, herinterpretatie) van vroegere dogmatische formuleringen.²⁶ Onder oud-katholieke theologen kom ik soms een sceptische houding tegen, als het gaat om een relecture van vroegere dogmatische formuleringen, zoals de pausdogma’s van 1870 en de Mariadogma’s van 1854 en 1950. Die scepsis komt voort uit twee oorzaken, die mijns inziens van elkaar moeten worden onderscheiden. De eerste scepsis is historisch en hermeneutisch van aard: de dogmatische formuleringen van destijds hebben een bepaalde bedoeling gehad; die bedoeling wijzen wij af; herinterpretaties doen geen recht aan de oorspronkelijke bedoeling en beïnvloeden dus ook niet onze afwijzing. Ik vind dat deze scepsis te weinig rekening houdt met de wijze waarop de Rooms-Katholieke Kerk zélf met haar dogma’s omgaat. Het is bijvoorbeeld te simpel om te zeggen: Vaticanum II heeft Vaticanum I bevestigd. Ja, *inderdaad* bevestigd, maar ook *herlezen*, in een veranderde context geplaatst. Bovendien: relecture is een kenmerk van elke geloofstraditie, niet alleen de rooms-katholieke. De *interpretatie* van een dogma kan verschuiven, en wat ook kan verschuiven is het relatieve belang van

²⁵ Overigens: de orthodoxe en anglicaanse inbreng in TBOR is (niet verwonderlijk) de inbreng waarin ik mij als oud-katholiek theoloog het meest herken.

²⁶ De gebruikte begrippen zijn ‘relecture’ (TBOR 59 met voetnoot), ‘re-reading’ (TBOR 59, 73, 167) en ‘re-reception’ (TBOR 145-146, 167, 178).

een dogma in de context van de gehele geloofstraditie.²⁷ Dus deze eerste oorzaak van oud-katholieke scepsis ten aanzien van relecture deel ik niet.

De tweede oorzaak waarom oud-katholieken soms sceptisch staan tegenover relecture, vind ik relevanter. Namelijk: welke lezing of herlezing van een dogma heeft het uiteindelijke gezag? Een aantal oecumenisch gezinde theologen en bisschoppen, of zelfs een paus, kunnen het wel eens zijn over een bepaalde relecture, maar dat verbiedt andere rooms-katholieken niet, er een heel andere lezing van de dogma's op na te houden. En bovendien: in hoeverre is de relecture doorgedrongen in het bewustzijn van de kerk, in het kerkelijk recht en in de manier waarop een kerk feitelijk bestuurlijk functioneert?

d. Is kerkelijke eenheid op wereldschaal überhaupt mogelijkheid?

Tot nu toe komen al mijn aandachtspunten voor in het document. Maar mijn laatste aandachtspunt komt – als ik het goed heb gezien – niet voor in het document. Het gaat om de vraag: hoe houd je de boel bij elkaar in een wereldwijde kerk, met een veelheid aan culturen? Het document gaat herhaaldelijk in op de wens van niet-rooms-katholieke kerken om te komen tot een persoon die namens de hele christenheid kan spreken, iemand die niet alleen eenheid kan vertegenwoordigen maar ook eenheid kan stichten, dus iemand die voor heel de christenheid bindende uitspraken kan doen.²⁸ Ik kan begrijpen dat sommige christenen die behoefte hebben – en het document behandelt dit onderwerp aan de hand van de vraag: “Is a primacy for the whole church *necessary*?”²⁹ Maar de vraag die ik niet behandeld zie, is de vraag: “Is a primacy for the whole church *possible*?”

²⁷ Vgl. de studie van de oud-katholieke theoloog Adrian Suter, *Vernetzung und Gewichtung christlicher Lehraussagen. Die Vorstellung einer Hierarchie der Wahrheiten und ihre Beziehung zum wissenschaftstheoretischen Selbstverständnis der Theologie* (Zürich: Lit, 2011). Ten aanzien van de Mariadogma's bepleit ik een oud-katholiek meedenken met de relectures van Vaticanum II in Mattijs Ploeger, *Geloof dat probeert te begrijpen. Bijdragen tot een oud-katholieke theologische benadering* (Amersfoort/Sliedrecht: Merweboek, 2020), 160-175.

²⁸ TBOR 71, 84, 86.

²⁹ TBOR, titel van hoofdstuk 3.1, cursivering toegevoegd.

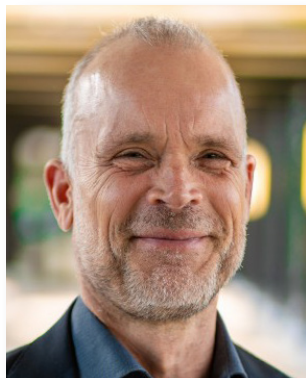
Als oud-katholieken hebben wij makkelijk praten over ‘eenheid in verscheidenheid’. Want wij hebben slechts te maken met een paar Europese kerken, waarvan de meest spraakmakende kerken bovendien West-Europese kerken zijn. Bij onze anglicaanse broeders en zusters, met wie wij in kerkelijke gemeenschap leven, zien we dat het nauwelijks mogelijk is om kerkelijke eenheid te bewaren op wereldschaal. Maar – en dat mis ik in dit document – de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat het zelfs de rooms-katholieke kerk niet of nauwelijks lukt, een ‘eenheid in verscheidenheid’ te zijn, met al die wereldwijde culturen en ongelijktijdige ontwikkelingen. Wie denkt dat de rooms-katholieke kerk de enige kerk is die, dankzij het pausschap, wereldwijd een eenheid is, die gelooft in een schijn-eenheid. Bovendien een eenheid die door macht wordt afgedwongen – zoals het document wél benoemt.³⁰

Ik breng dit kritische punt in, niet om op een vervelende toon af te sluiten, maar wel om een vraag op tafel te leggen, die naar mijn indruk achter het gesprek over het pausschap schuilgaat. De vraag is deze: hoe is het in onze huidige wereld, die wordt gekenmerkt door enerzijds globalisering (niet in de laatste plaats op grond van de schier oneindige en razendsnelle communicatiemogelijkheden) en anderzijds compartimentalisering (nationalisme, benadrukking van lokale culturen – misschien zelfs een ‘clash of civilisations’ en ‘culture wars’), mogelijk om als christenen in al die diversiteit toch een reële eenheid te vormen? Niet een schijn-eenheid en niet een door macht afgedwongen eenheid, maar een reële eenheid, met respect voor lokaliteit en diversiteit? Laten we ons niet achter onze professionele ecclesiologische en oecumenisch-theologische expertise verschuilen om deze existentiële vraag niet te hoeven stellen: is het überhaupt mogelijk om een wereldwijde eenheid van christenen te vormen?

³⁰ TBOR 140-143.

De Bisschop van Rome: een blik vanuit Constantinopel – Nieuw Rome¹

Dr. Michael Bakker

Inleiding: Blik vanuit het Oosten

Graag ga ik in op de uitnodiging om vanuit de orthodoxe traditie iets te zeggen over het rapport *The Bishop of Rome: Primacy and Synodality in Ecumenical Dialogues and Responses to the Encyclical Ut Unum Sint*. Het is echter ook lastig voor mij, want orthodoxen houden zich niet erg bezig met de bisschop van Rome. De oriëntaals-orthodoxen zijn al zo'n 1500 jaar niet meer in communie met hem en voor de oosters-orthodoxen is dit een slordige duizend jaar het geval (meer over deze namen later).

Voor de andere twee grote stromingen van het christendom, de rooms-katholieke en de protestantse, ligt dit anders omdat voor de eerste het hun primaat betreft en de andere ongeveer vijfhonderd jaar geleden voortkwam uit de eerste, mede uit verzet tegen zijn ambt. Op die manier ontstaat een binaire oppositie. Desondanks blijven de overeenkomsten groot (genoemd worden wel de juridische en rationele benadering in het Westen). Zoals de orthodoxe theoloog Metropoliet Kallistos Ware zei: vanuit het Oosten gezien lijken de beide tradities twee kanten van dezelfde medaille.² Daarom is het interessant voor de dialoog als er een derde standpunt bijkomt. Christenen hebben nu eenmaal een speciale band met het getal drie.

¹ Dit is een bijdrage aan de studiedag 'Een nieuw soort paus? Hoe het Petrusambt weer een teken van eenheid kan worden,' gehouden door de Katholieke Vereniging voor Oecumene bij Tilburg School of Catholic Theology in Utrecht op 13 december 2024.

² Deze vergelijking noemt hij op verschillende plaatsen, zoals in Kallistos Ware, *The Orthodox Church: An Introduction to Eastern Christianity*, Penguin (2015), p. 2.

Persoonlijk heb ik veel sympathie voor Paus Franciscus, de huidige bisschop van Rome,³ maar dat is meer als een betrokken buitenstaander. Ik heb veel bewondering van hoe hij zijn kerk wil vernieuwen en anderzijds terugbrengen tot haar wortels: de Vroege Kerk. Een sleutelbegrip in dat laatste opzicht is synodaliteit. Naar ik begrijp uit *The Bishop of Rome* heeft hij hiervoor inspiratie opgedaan uit de dialoog met de orthodoxen. Zij kunnen trouwens mooie betogen houden over synodaliteit, maar de praktijk laat zien dat ook bij de orthodoxen dit begrip jammer genoeg vaak in onbruik is gevallen. Vandaar dat ik blij ben dat *The Bishop of Rome* alle christenen confronteert met hun verleden.

Ik heb geen doorwrocht verhaal als *The Bishop of Rome*. Desondanks bied ik graag mijn bescheiden beschouwingen aan over en naar aanleiding van dit document, met een blik vanuit het Oosten. En om preciezer te zijn een blik vanuit Constantinopel – Nieuw Rome – de stad die keizer Constantijn de Grote stichtte op de oevers van de Bosporus. Op 11 mei in het jaar 330 verplaatste hij de hoofdstad van het Romeinse rijk van het Westen naar het Oosten, omdat het economisch zwaartepunt zich daar nu bevond en wegens de dreiging van Germaanse stammen. En inderdaad: het oude Rome viel en werd geplunderd door de Vandalen. Vervolgens bleef het Nieuwe Rome nog duizend jaar de hoofdstad van een gestaag slinkend Romeins rijk, totdat het viel in 1453. Dit latere rijk wordt in het Westen ook wel Oost-Romeins of Byzantijns genoemd. Maar de inwoners noemden zichzelf Romeinen, al spraken ze Grieks. In modern Grieks zeg je van een echte Griek dat hij een Romios is. Verwarrend? Jazeker.

Laat ik daarom beginnen met wie en wat de orthodoxe christenen zijn. Daarna keer ik graag met u terug naar de gezamenlijke wortels van de huidige verdeelde christelijke wereld. Vervolgens primaatschap en synodaliteit, maar eerst twee extremen van beide begrippen.

Dan zoom ik in op hoe beide begrippen in de orthodoxe praktijk werken in de Neder-

³ De studiedag vond plaats tijdens het pontificaat van Paus Franciscus. Paus Leo XIV lijkt de synodale en oecumenisch lijnen van Franciscus door te trekken (Fokke Wouda).

landse context. Vervolgens verbreed ik de blik naar de grotere context en welke stappen genomen kunnen worden.

Wie zijn de orthodoxe christenen?

De naam 'Orthodox' kreeg een vaste betekenis in de context van de Wereldraad van Kerken als een term om de kerken van de Oosterse christenen aan te duiden. De grootste kerk van Egypte (die de apostel Marcus als haar grondlegger beschouwt) voegt sinds enkele decennia aan haar naam Koptisch (d.w.z. Egyptisch) de naam 'Orthodox' toe. Ook de Armeens-apostolische kerk ziet zichzelf als deel van de orthodoxe tradities, om precies te zijn de oriëntaals-orthodoxe tradities.

De terminologie van de Wereldraad van kerken onderscheidt namelijk twee orthodoxe families: de oosters-orthodoxe en oriëntaals-orthodoxe. Dat 'oosters' en 'oriëntaals' hetzelfde betekenen maakt duidelijk dat deze termen zijn gekozen om aan te duiden dat beide families veel gemeen hebben, maar ook verschillen. Het belangrijkste verschil is dat de oriëntaals-orthodoxe kerken het Concilie van Chalcedon (451) niet als oecumenisch hebben erkend en sinds die tijd de communie hebben verbroken met de overige kerken in het Oosten en de kerk in het Westen. Dit eerste grote schisma duurt tot de dag van vandaag.

Hoewel de 'pentarchie' van de vijf oude patriarchaten van Rome, Constantinopel, Alexandrië, Antiochië en Jeruzalem in het eerste millennium in stand bleef, raakte de ongedeelde kerk hiermee een belangrijk deel van haar gelovigen kwijt. Pogingen tot hereniging werden gestaakt nadat zij door de Arabisch veroveringen moesten leven onder Islamitische overheersing.

Het tweede grote schisma (dat naar we nu weten net als de eerste de culminatie was van een proces van vervreemding) heeft als datum in de boeken het jaar 1054: de vier patriarchaten in het Oosten gaan verder zonder de kerk van Rome. De patriarch van Constantinopel–Nieuw Rome, de nieuwe stad aan de Bosporus die keizer Constantijn de Grote tot hoofdstad van het Romeinse rijk had gemaakt, voert de titel 'oecumenisch

patriarch' (dat wil zeggen van de *oikoumene*: de bewoonde wereld). Daarnaast had hij al eerder rechten gekregen zoals het horen van beroepen uit andere patriarchaten. Deze waren eerder verbonden met de oude hoofdstad Rome.

Belangrijk is ook om te beseffen dat het criterium van eenheid tussen kerken niet juridisch is maar *eucharistisch*, dat wil zeggen de eenheid van geloof komt tot uitdrukking in het gezamenlijk eten en drinken van de eucharistische gaven. Daarnaast is sinds de Vroege Kerk het commemoreren (noemen) cruciaal: de priester commemoreert tijdens de eucharistieviering zijn bisschop, namens wie hij bedient. De bisschop noemt op zijn buurt in de diensten waarin hij voorgaat het hoofd van zijn kerkstructuur, bijvoorbeeld de Koptische paus of de aartsbisschop van Cyprus. En de primaten noemen tenslotte elkaar tijdens hun diensten en drukken daarmee de band tussen hun jurisdicties uit. Sinds 2018 commemoreert bijvoorbeeld patriarch Kirill van Moskou patriarch Barthelomeus van Constantinopel niet meer, omdat hij het niet eens is met het feit dat de laatste de Orthodoxe Kerk van Oekraïne autocefalie (onafhankelijkheid) heeft verleend. Patriarch Barthelomeus noemt nog wel zijn collega in Moskou; daarom is in dit geval geen sprake van een schisma, maar het eenzijdig verbreken van de communie.

Gezamenlijke wortels voor ambten in de kerk

Als we spreken over het ambt van de bisschop is het goed om te herinneren dat 'bis-schop' een verbastering is van het Griekse woord *episkopos*. Dit woord komt al in het Nieuwe Testament voort en betekent letterlijk toezichthouder. Naast deze hoogste in rang in de eerste christelijke gemeenschappen noemen Paulus en de andere apostelen nog twee ambten: de *presbyter* (priester) en *diakonos*. Deze drie basisambten zie je, vaak voorzien van prefixen zoals *archi-* en *proto-*, terug in de rooms-katholieke en orthodoxe kerken. Daarnaast worden aanspreektitels zoals *papas* (vader) tot officiële titels voor de hoofden van de kerken van Rome en Alexandrië. En als later de christenvervolging zijn gestopt en het christendom wordt omarmd door het rijk (of dit een goede ontwikkeling was kun je debatteren), krijgt bijvoorbeeld de bisschop van de moederstad (*metropolis*) van een civiele provincie de titel van 'metropoliet'. Daarboven heb je dan patriarchen als hoofden van de pentarchie.

Toch blijft in het collectieve bewustzijn van in ieder geval de orthodoxe christenen het besef van de drie basisambten bestaan. Een bisschop, met wat voor extra titels dan ook, is een bisschop, een protopresbyter is een priester en een aartsdiaken is een diaken. Deel van dit collectieve bewustzijn is dat er ooit vrouwelijke diakenen waren: dit vormt een historische basis voor de stappen om dit ambt in ere te herstellen.

Een bisschop is een bijzonder geval, want sommigen krijgen—naast de verantwoordelijkheid voor hun eigen stad of regio—ook zeggenschap over gebieden waar andere bisschoppen zetelen. Dit zijn de aartsbisschoppen, metropolieten, patriarchen en pausen. In de eerste plaats blijven ze echter bisschop van de plek waar hun zetel staat. Je kunt dit horen in een plaats als de monnikenrepubliek Athos in Griekenland. De kloosters daar vallen rechtstreeks onder de patriarch van Constantinopel. Als zijn naam echter wordt gecommemoreerd tijdens de diensten is zijn titel eenvoudig ‘aartsbisschop van Constantinopel’. Ook de rooms-katholieke paus is, zoals de titel van het document onder bespreking aangeeft, in de eerste plaats de bisschop van de stad Rome. Vandaar het *urbi et orbi*: eerst zijn eigen stad en dan de rest van de wereld.

Voor de oecumenische dialoog is het daarom van belang dat we terug kunnen vallen op onze gezamenlijke wortels die reiken tot in het Nieuwe Testament. In de eerste eeuwen is de basisstructuur voor de ongedeelde kerk gevormd. Daarom kan ik van harte instemmen met de observatie in *The Bishop of Rome*: “de geschiedenis van de Kerk in het eerste millennium is doorslaggevend.”⁴

Primaatschap wordt absolute macht

De ondertitel van de *The Bishop of Rome* noemt naast synodaliteit nog een ander belangrijk concept: primaatschap. Een goede balans tussen die twee is cruciaal. Laten we echter eerst kijken naar de twee uitwassen van beide principes.

Iemand moet de eerste zijn, maar dat kan op verschillende manieren. Uit de wereldse

⁴ The Bishop of Rome, titel van paragraaf 3.2.1.

politiek weten we maar al te goed dat een tegenwicht noodzakelijk is. Absolute macht is niet gezond voor de degene die deze in handen heeft en niet voor de organisatie waarvan hij of zij de leider is. Niet alleen protestanten maar ook orthodoxen hebben zich afgezet tegen de ongebreidelde macht die de bisschop van Rome vooral in het tweede millennium naar zich toetrok. Het leidde zelfs tot de kreet: 'liever de tulband dan de tiara', toen de Ottomaanse troepen in de vijftiende eeuw op het punt stonden Constantinopel in te nemen.

Binnen de orthodoxe kerken zie je echter ook een proces van centralisatie en concentratie van macht in de handen van de primaat. De absolute kerkelijk macht van patriarch Kirill van Moskou evenaart inmiddels de wereldse macht van president Poetin. De snelheid van moderne communicatiemiddelen en het gemak van internationaal reizen faciliteert deze gang van zaken. Dit leidt er ook toe dat de liturgische diversiteit die de Vroege Kerk kenmerkte verloren gaat. De boekdrukkunst heeft ook bijgedragen aan deze uniformering.

Daarom is het heel bijzonder dat paus Franciscus een trendbreuk teweeg lijkt te brengen door vrijwillig macht uit handen te geven. Ik hoop dat hij hiermee ook orthodoxe primaten inspireert.

Synodaliteit verwordt tot kakafonie

Is synodaliteit de panacee voor een doorgeschoten primaatschap? Niet als deze synodaliteit verwordt tot gekrakeel en eigenbelang. De orthodoxen kijken vaak meewarig naar de vele Protestantse kerken, de kerkplitsingen en de onderlinge strijd, maar ze kunnen er zelf ook wat van. Inmiddels is het aantal autonome orthodoxe kerken het aantal twintig gepasseerd. Voor buitenstaanders is het moeilijk om gezamenlijk standpunten over belangrijke ethische kwesties te ontwaren en die zijn er vaak ook niet. Een illustratie van de onderlinge verdeeldheid is het Pan-orthodoxe Concilie ('de Heilige en Grote Synode van de Orthodoxe Kerk') dat in 2016 op Kreta werd gehouden. Na decennia van voorbereiding was de gebeurtenis nogal *underwhelming*. Een aantal kerken kwam niet opdagen om soms onduidelijke redenen, de voorgekookte documenten wa-

ren ontdaan van controversiële punten en de impact van hen was nadien zeer beperkt. En de oriëntaals-orthodoxe kerken deden überhaupt niet mee.

In het eerste millennium lagen de vijf patriarchaten van de pentarchie ook geregeld overhoop, verbroken soms de eucharistische communie, maar konden elkaar vaak wel weer vinden. Er was dus een ervaring met diversiteit en eenheid die niet afgedwongen kan worden. We hebben al gezien dat dit lukte in het geval van wat later de oriëntaals-orthodoxe kerken worden genoemd. De kerken in het Oosten die in communie met Rome bleven hadden het Grieks als voortaal, dus konden onderling relatief gemakkelijk van gedachten wisselen. Doordat kennis van het Grieks in het Westen en van het Latijn in het Oosten sterk afnam was er vaak ook sprake van misverstanden. Nu Engels inmiddels de *lingua franca* is geworden (ook op het gebied van theologie) is de oecumenische dialoog gemakkelijker geworden.

Synodaliteit en primaatschap

Na de beschrijving van deze uitwassen lijkt het ideaal een balans van synodaliteit en primaatschap te zijn. Het beeld dat hierbij past is de ronde tafel van koning Arthur: iedereen is gelijk en toch is er een hoofd dat richting geeft. Want zonder leiding is het schip stuurloos. In de woorden van Martin Buber: “We cannot avoid using power, cannot escape the compulsion to afflict the world, so let us, cautious in diction and mighty in contradiction, love powerfully.”⁵

De kunst is uiteraard om de juiste balans tussen primaatschap en synodaliteit te vinden. Daarnaast is het cruciaal om synodaliteit en primaatschap met een dienstbare houding uit te oefenen. En misschien nog wel belangrijker: een lerende houding. *The Bishop of Rome* getuigt van deze benadering en dat geeft hoop en inspiratie voor de toekomst. Een beeld dat hierbij past is de beroemde icoon van Andrej Roeblov van de ‘gastvrijheid van Abraham’. Hij zag in de drie engelen die de aartsvader bezoeker de personen van de goddelijke Drie-eenheid. Daarom wordt deze icoon vaak de Drie-eenheid van Roeblov

⁵ Martin Buber, *Power and Love* (1926).

genoemd. Veel mensen nemen aan dat engel bovenaan staat voor de Vader, maar dat is juist de Zoon. De Vader stelt zich dus bescheiden en lerend op.

Conclusie

Zoals bleek uit het voorgaande ben ik zeer te spreken over het document *The Bishop of Rome*. Naast inhoudelijk veel behartenswaardigs ademt het een open geest die voor alle christenen een verademing is. Daarom besluit ik graag met de wens ad multos annos voor de huidige bisschop van Rome.

Hoe verder met de Paus? Een reactie op The Bishop of Rome¹

Dr. Arjan Plaisier

Drie opmerkingen vooraf:

- Had Luther dit stuk maar gelezen! Maar nu lees ik/lezen wij het.
- Het is nooit een teken van gezondheid wanneer er veel aandacht en energie uitgaat naar de *ministry*. Die is immers dienstbaar. We komen die in de geloofsbelijdenis niet tegen. Hij zit er wel achter natuurlijk.
- Voor mensen vandaag is de kerk een vindplaats van geloof. Zij worstelen doorgaans met hele andere vragen dan die van de autoriteit van de paus. In de oecumene moeten we met

de goede dingen bezig zijn.

De paus en de ouderling

Dat gezegd hebbende begin ik met een parafrase van de hervormde theoloog Noordmans: Calvin zette de paus schaakmat met de ouderling.² De paus en de ouderling. Het zijn twee merkwaardige figuren. De ouderling zeker. Die is gecreëerd, ook al greep Calvin terug op de idee van de presbyter. Zo plastisch is kerkrecht in protestantse kringen. Ook de paus is lang onder de radar gebleven. Hier en daar licht hij even op, maar we moeten toch wel wachten tot de 4e of 5e eeuw voor hij wat vlees op de botten krijgt. Misschien zelfs wel duizend jaar.

¹ Dit is een bijdrage aan de studiedag 'Een nieuw soort paus? Hoe het Petrusambt weer een teken van eenheid kan worden,' gehouden door de Katholieke Vereniging voor Oecumene bij Tilburg School of Catholic Theology in Utrecht op 13 december 2024.

² O. Noordmans, Verzamelde werken 5, Kampen: Kok 1984, 396. Het letterlijke citaat is: 'Toen Calvin op het bord de pion van de ouderling trok, zette hij daarmee de paus schaakmat.' Voor Noordmans visie op de ouderling zie ook a.w. 381-384.

De paus te zwaar op de maag

De kerk is met een paus en een ouderling een vreemd verschijnsel. Wie rechte lijnen wil trekken, snijdt al gauw in een levend lichaam. Ik houd er wel van. Het past bij de Heer die alle kaders te buiten gaat en bij de Geest die waait waarheen Hij wil. Het begon natuurlijk al in het Nieuwe Testament met die vreemde vogel van een Paulus. Het is prima dat we vandaag de dag wat orde willen aanbrengen. Dat heeft het BEM-rapport willen doen. Maar laten we ervoor waken dat alles weer langs de rechte lijnen van de kerkjuristen wordt gesneden. De ouderling is volgens Van Ruler al vaak als een vlieg tegen het raam doodgeknepen. Dat moeten we niet overdoen. En de paus? Die is er ook en die hoeft wat mij betreft niet doodgedrukt te worden, maar ook niet zo worden gesnoeid dat er slechts een soort vogelverschrikker overblijft. Misschien is de paus wel een wat vreemde zwerfsteen. Die is buiten de protestantse akker gegooid. Hij lag te zwaar op de maag. Er kwam teveel in mee. Er zat te veel macht in. Er kleefde de geur van monarchie aan. De zetel was te breed, en besloeg te veel ruimte in de kerk. Er zat een kerkelijke hiërarchie aan vast die als tegenmacht tegen de kracht van de *viva vox evangelica* en het geestelijke gebruik van de sacramenten in de weg stond. De Reformatie zag in een hervormde kerk, een kerk van de Hervorming, geen ruimte voor de paus. In een boze bui werd hij zelfs de antichrist genoemd.

Na de Tweede Wereldoorlog

Na de Tweede Wereldoorlog en de verwerking daarvan in het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) kunnen we niet langer in dezelfde reflexen blijven zitten. En na de pausen van en na dit concilie al evenmin. De encycliek *Ut Unum Sint* van paus Johannes Paulus II (1995) is een belangrijke uitnodiging om het pausdom beschikbaar te stellen aan de kerken, om zo tot de zichtbare eenheid van de kerken te komen. *The Bishop of Rome* geeft aan dat de uitdaging is opgenomen, maar maakt ook duidelijk dat Rome iets wil doen met het resultaat. Ik weet me geïnspireerd door de weg die Rome gaat met haar paus en die nadenkt over een paus die aanvaardbaar is voor de kerken. Misschien is het meest fundamentele wel dat paus en synode of synodaal proces aan elkaar verbonden worden.

Vijf wezenlijke redenen

Ik zie vijf redenen voor een paus. Of dat *iure divinum of iure humanum* is, laat ik nu even in het midden. Ik zie het met *The Bishop* als een weg die de Geest met de kerk is gegaan. Een vorm van Petrusambt zit wel diep in het Nieuwe Testament, ik denk dat je daar niet omheen kan, en waarom zou die plek niet door de bisschop van Rome ingevuld kunnen zijn? En weer worden?

Welnu, dan moet die functie ook inhoud hebben, en niet een puur ornamentale zijn. In de kerk delen we geen erebaantjes uit. Ambten zijn nodig, net zo nodig als het ooit was om diakenen aan te stellen. Ze hebben met het evangelie te maken, en met het hart van het kerkzijn. Dat zou ik dus ook willen opmerken, dat we altijd bezig zijn met het evangelie en met de verlossing van ons mensen en met de komst van het Koninkrijk van God.

Reden 1: De persoonlijke verantwoordelijkheid

In de eerste plaats heeft de paus een persoonlijke verantwoordelijkheid. Die is er ook in andere lagen. Die van de bisschop onder de priesters. Die van de predikant onder de ouderlingen. De kerk geeft ruimte aan personen in het systeem van ambten. Zeker, die personen staan niet los van elkaar. Ze fungeren in instituten. Ze vullen een positie in die onderdeel is van een geheel. Zeker, de protestanten van de PKN zeggen dat het ene ambt niet over het andere mag heersen. En dus wordt het hoogste gezag bij de kerkvergadering gelegd, waarin de ambten in meervoud vertegenwoordigd zijn. En als het gaat om Rome zijn er de bisschoppenconferenties die samen verantwoordelijk zijn voor de kerkprovincies. Maar in de kerk ben je ook persoon, jij, soms alleen. En één functie in de kerk is uniek. Van de paus is er maar één. Dat straalt dan ook wel af op die bisschop in zijn priestercollege en de predikant in zijn kerkenraad. We zijn vandaag erg bang voor dat persoonlijke. We denken dan vooral aan machtsmisbruik. We trekken liever een cordon sanitaire rond de persoon. Daar zijn duizend redenen voor, maar duizend redenen zijn te weinig om radicaal te toppen. De kerk heeft een gezicht. Het gaat in de kerk om mensen die gezicht aan de kerk geven. Die daarom ook aangepakt kunnen worden door een vijandige macht. Die martelaar kunnen worden. Zoals veel pausen martelaar zijn geworden. Een paus is gezicht van de kerk. Hij is persoon. Hij kan lastig zijn, hoekig,

vervelend, fout, maar het is een kortsluiting hem daarom af te schaffen. Je kunt hem in ieder geval aanspreken, je kunt tegen hem schoppen, je kunt eventueel ook naar hem luisteren. Waarom moest die Petrus er nu zo nodig altijd uitspringen? Waarom dat 'ik' van Petrus en waarom dat 'jij' van Petrus? Omdat het zo in de kerk werkt. Daar staat een Persoon achter. Die maakt écht tot persoon. Die maakt tot authentiek persoon. Het hoogste is dat in jouw 'persoon-zijn' die Persoon oplicht, of dat er naar verwezen wordt. Dat is het hoogste van de persoon, dat hij niet in zichzelf sluit. Dat is dan tegelijk ook de hoogste uitdaging voor de persoon van de paus. Alleen een nederige paus, een knielende paus, die de voeten wast van gevangenen, is echte persoon. Laten we niet bang zijn voor personen. *Who is afraid of the pope?*

Reden 2: Belichaming van de eenheid

Ten tweede: de persoon belichaamt de eenheid. Dat is de belangrijkste inzet van *The Bishop of Rome*. Die eenheid kan natuurlijk alleen worden belichaamd door een persoon en niet worden gemaakt door een persoon. Het is dan ook niet elke eenheid die door de paus kan worden belichaamd. De eenheid ligt in het ene geloof en de ene Heer. Niet in de ene ambtsdrager. Die kan deze echter wel belichamen. Die belichaming is belangrijk, want de kerk is ook lichaam, ook zichtbaar lichaam. Wie, als het over de kerk gaat, alleen maar aan een onzichtbaar lichaam denkt, heeft geen behoefte aan een zichtbare belichaming van die eenheid. Die ligt dan bijvoorbeeld in het symbool. Waar kerken zich dan aan kunnen binden. Dat is belangrijk, en met het oog op de herdenking van Nicea is het goed dat belang te onderstrepen. Daar zit in ieder geval ook een zekere zichtbaarheid achter, een symbool is nu eenmaal meer dan een idee. Maar is het genoeg? Instinctief grijpen ook protestanten naar belichaming van de eenheid, ook al leven ze dan meestal niet meer, denk aan de rol en positie die Luther of Calvijn hebben. Lutheranen en Calvinisten kunnen daar niet helemaal - of helemaal niet - omheen. Een levend hoofd is echter beter dan een dood hoofd. Die belichaming van de eenheid is principieel een collectieve. Het waren de twaalf die Jezus koos. Het zijn de bisschoppen in meervoud. Het zijn de ambten bij elkaar in een kerkvergadering of synode. Maar in die twaalf, onder die bisschoppen, in die kerkvergadering, is het toch die ene persoon die *pars pro toto* voor de eenheid staat. Die dan ook de spreekbuis kan zijn van de kerk.

Het gezicht naar buiten en ook wel naar binnen. Zelfs in de PKN vinden ze dat belangrijk, zo heb ik aan den lijve ondervonden.

Het voordeel van de door een paus belichaamde eenheid is dat die niet helemaal ingeklemd zit in een kerkvergadering. Dat laat namelijk juist een zekere losheid van de kerkelijke organisatie toe. Op basis van het gedeelde geloof kan er een eenheid zijn, ook bij grote verscheidenheid in stijlen, culturen, accenten, en tot op zekere hoogte theologische inzichten. Een goede paus, en we gaan bij het nadenken over de paus niet van het wantrouwen uit, kan in een bepaald opzicht ook boven de partijen gaan staan en daardoor partijen ruimte geven. Zo kan er veel maar blijft er toch eenheid vanwege de band met de paus. Dat biedt oecumenische perspectieven. De belichaming van de eenheid is er dan ook niet alleen voor om bijeen te houden, maar om binnen het ene geloof maximaal ruimte te geven aan de beweging van de Geest en dus ruimte te scheppen. Een door de paus belichaamde eenheid biedt oecumenisch meer perspectief dan een door een clerus belichaamde eenheid. De paus is dan niet meer de figuur die kerken en kerkelijk leven in een keurslijf dwingt, maar die juist staat voor de ware ruimte van catholica.

Reden 3: Het apostolische erfgoed

Het derde is, en nu hel ik weer wat over naar een andere kant, dat de paus geroepen is om te waken over het apostolische erfgoed. De bisschopsstoel van Rome is boven komen drijven in de grote controversen die de vroege kerk bedreigden. De paus en de leer van de kerk. Er is genoeg gezegd over de inbedding van deze functie in het geheel van de kerk, het kerkvolk, de bisschoppen en de concilies. Dat is allemaal terecht. Maar ook hier geldt: uiteindelijk staat een persoon ervoor. Jezus heeft de persoonlijke belijdenis van Petrus als rots van de kerk benoemd, waarop de kerk gebouwd is. Nu klinkt dat 'de kerk bewaren bij het apostolische erfgoed', en daarmee bij Christus, nogal defensief. Daar lijkt me overigens niets mis mee. We hebben in de kerk ook een defensie nodig. Er worden nu eenmaal aanvallen uitgevoerd, of zijn we zo naïef om te denken dat dit niet gebeurt? Of is de wereld ineens christelijk geworden? Of zijn alle dwaalgeesten bij toverslag van de aardbodem verdwenen? Een paus die aardig is en meebuigt met alle

winden is een onwaardige paus die het geloof te grabbel gooit. Rome heeft de eeuwen door het apostolisch erfgoed, en vooral dat van de zeven oecumenische concilies, bewaard. Daar kunnen protestanten de kerk van Rome dankbaar voor zijn. Zoveel applaus heeft dat nu ook weer niet opgeleverd, onder het mom van: 'een paus moet niet te aardig gevonden worden.'

Door het zwaartepunt hier te leggen, maak je ook een keuze. "The bishop of Rome did not exercise canonical authority over the churches of the East,"³ dat lijkt me een goed uitgangspunt ook als het gaat om de wijze waarop de paus kan meewerken in de vereniging van de kerken.

Overigens: de rol van Rome als het gaat om de leer had een dogma van de pauselijke onfeilbaarheid niet nodig gehad. Maar ik lees in de *Bishop of Rome* dat dit dogma van Vaticanum I gelezen moet worden in het licht van Vaticanum II en dan is er niets meer aan de hand. Nou ja, dat klinkt wat deraillerend en zo bedoel ik het niet. Ik zou zeggen: beproef ons niet te zeer en kom maar niet meer met nieuwe dogma's. Er is genoeg aan dogma en de laatste drie dogma's kunnen alleen met veel kunst- en vliegwerk overeind gehouden worden, maar we hebben vooral behoefte aan geloof en evangelie, om daarmee verder te komen. En dan inderdaad niet alleen om te verdedigen, maar ook om uit te dragen. Ik denk aan de encyclieken van de pausen zoals *Caritas in Veritate* en *Laudato Si'*. Het orthodoxe geloof is een werkend geloof, het is een vurige stem, en die vurige stem wordt door een persoon uitgesproken.

Reden 4: De herder van de herders

Het vierde is dat de paus herder van de herders is. De kerk is herderlijk en dat komt op alle niveaus terug. Dat is de kerk omdat Jezus de goede Herder is. Het is goed dat ook de herders een herder hebben. Van een paus mag je dus ook dat herderlijke verwach-

³ Joint International Commission for Theological Dialogue Between the Catholic Church and the Orthodox Church, *Synodality and Primacy During the First Millennium: Towards a Common Understanding* (Chieti-document, 2016), 19.

ten. Het is vooral hier dat ook charisma meekomt. Het charisma van een herderlijk figuur die bemoedigt, troost, aanmoedigt. Ik merk nu hoe op het niveau van de predikanten goed is dat er een pastor pastorum is, en wel in de vorm van een persoon: de classis-predikant. Ik denk dat juist dit aspect van het pausdom nog nieuwe mogelijkheden biedt. Ook oecumenisch. Misschien dat de kerkvereniging hier kan beginnen, dat de paus kerkleiders uitnodigt om met en voor hen te bidden. Dat is nog weer wat anders dan op audiëntie gaan, en de zegelring kussen. Ik zou een paus die zonder machtsaanspraak zich herderlijk opstelt naar leiders van andere kerken begroeten. Zo doe je al aan kerkvereniging. De pastoraal is immers voor de kerk wezenlijk. Hier valt, als ik zo vrij mag zijn dit te zeggen, ook nog wel wat te compenseren van hoe pausen zich in het verleden hebben opgesteld. De bisschop van Rome als iemand die bijstaat, counselor en biechtvader ineen, dat zie ik wel voor mij. Dan moeten we dus niet te trots zijn en daar afstand van houden.

Reden 5: De polis van God

Ten slotte kom ik, en heel bewust als vijfde, te spreken over de politieke betekenis van de paus. Daar zijn boeken mee gevuld, maar ik kan er niet over zwijgen. De paus staat voor het andere rijk, het Rijk van Christus. Het feit alleen al dat er een Rijk van Christus is, geeft de politieke betekenis van de kerk aan. De rijken van deze wereld zijn gerelativeerd door het Rijk van Christus. Ze blijven bestaan, maar ze zijn niet meer absoluut. Die pil weigeren de meeste leiders van de rijken te slikken, maar er valt niets aan te veranderen. De paus is de prismaat van de kerk die voor dat andere rijk staat. Dan moet diezelfde paus natuurlijk niet halverwege ook een vorst gaan worden. Daar hebben we ellende genoeg mee beleefd en dat heeft het pausdom wel de grootste schade berokkend. Toch heft *misbruik* goed *gebruik* niet op. In de kerk staan de ambten naar buiten gericht, heeft Van Ruler ooit gezegd. Daarbij dacht hij vooral (daar komt hij nog een keer) aan de ouderling. Rome kan daarbij aan de paus denken. Die kan dus, ik noemde het al eerder, juist daardoor ook martelaar worden. Ik zeg erbij dat ik niet hoop dat de pausen van de toekomst zich al te zeer politiek gaan gedragen. Niet bij elke brandhaard in de wereld met verklaringen komen, alstublieft. Daar zijn anderen voor. De kerk moet zich niet overal over uit willen spreken. Dat lijkt geweldig, maar dat zal de kerk geen goed

doen. En trouwens, de wereld ook niet. De kerk staat voor het andere rijk. Dat is het Rijk dat volgens Augustinus gebaseerd is op de liefde, de *caritas*. En toch, die politieke betekenis is belangrijk. Dat iemand dat vertegenwoordigt. Dat de kerk een verhouding heeft met de bisschop van Rome kan betekenen dat het over-nationale een grens gesteld is. Maar ook de over-economisering. We zijn niet van de staat. We zijn niet van de markt. We zijn van Christus. We luisteren naar zijn stem. We verwachten zijn Rijk. Ja, ook dat laatste, dat zou ik er graag nog nadrukkelijk bij willen zeggen. We verwachten de Heer. Een paus is een vederlicht figuur. Hij geeft stem aan de stem van de bruid die zegt: *Maranatha*. Als je tweeduizend jaar historie achter je hebt, zou je dat bijna vergeten. Het charisma van bepaalde protestantse groepen kan helpen deze stem te horen. Er wordt nu al gespeculeerd over de opvolger van Franciscus.⁴ Wie weet is hij de laatste. Ja, dat is ook politiek: de toekomst is aan de Heer en zijn rijk is aanstaande. Wat een verademing. We zitten niet voor eeuwig met koning/keizer/admiraal opgescheept. Ook niet met de paus trouwens. Die heeft zijn tiara al afgelegd, en dat is een goede opmaat tot de totale ontmanteling. Daar komt dan het witte kleed van de opstanding voor in de plaats.

⁴ Deze bijdrage werd geschreven vóór het overlijden van Paus Franciscus.

Personalia

Dr. Michael Bakker is rector van St. Irenaeus Orthodox Theologisch Instituut aan de Radboud Universiteit en priester van de Oosters-Orthodoxe parochie in Amsterdam.

Dr. Arjan Plaisier is theoloog en predikant. Van 2008 tot 2016 was hij scriba van de Protestantse Kerk in Nederland. Hij is voorzitter van het Platform Rome-Reformatie.

Dr. Margriet Gosker is emeritus predikant van de Protestantse Kerk in Nederland en gaf als projectmanager van de Protestantse Kerk van 2015-2017 op vrijwillige basis leiding aan de invulling van het Reformatiejubileum. Zij is gespecialiseerd in de oecumenische discussie.

Dr. Mattijs Ploeger (1970) is priester van het bisdom Haarlem (Oud-Katholieke Kerk van Nederland). Hij is werkzaam als rector, docent systematische theologie en docent liturgie aan het Oud-Katholiek Seminarie (Universiteit Utrecht).

Prof. dr. Marcel Sarot is voorzitter van de Katholieke Vereniging voor Oecumene en hoogleraar fundamentele theologie aan de School of Catholic Theology van Tilburg University. Hij verricht onderzoek over een breed scala aan thema's binnen de godsdienst-wijsbegeerte, fundamentele theologie, dogmatiek en oecumenica.

Colofon

Perspectief is het Digitale Oecumenisch Theologische Tijdschrift (DOTT) van de Katholieke Vereniging voor Oecumene. ISSN 2588-9354

Perspectief wordt gekenmerkt door een drievoudige doelstelling:

- Reflectie** Perspectief biedt een platform van theologische reflectie op de vragen die in de oecumenische beweging leven. Ze biedt daartoe bijdragen van experts uit verschillende denominaties.
- Ruimte** Perspectief wil de ruimte zoeken en tonen waarin het oecumenisch gesprek vruchtbaar wordt. Het beoogt daarmee nieuwe perspectieven voor de toekomst van de oecumenische beweging te ontsluiten.
- Jongeren** Perspectief biedt jonge oecumenici de mogelijkheid te reflecteren op opgedane oecumenische ervaring en deze te laten weerklinken binnen de oecumenische beweging.

Perspectief verschijnt viermaal per jaar en is gratis als digitaal tijdschrift te lezen op de website van de Katholieke Vereniging voor Oecumene, of als PDF te downloaden.

- Steunen** De Katholieke Vereniging voor Oecumene is ANBI goedgekeurd. U kunt ons steunen door lid of donateur van onze vereniging te worden, of door een eenmalige bijdrage. Zie www.oecumene.nl/doe-mee.
- Redactie** Prof. dr. Marcel Sarot (KVO/TiU), prof. dr. Dorottya Nagy (PThU), prof. dr. Peter-Ben Smit (VU/UU), dr. Jorge Castillo Guerra (KVO/RU), dr. Fokke Wouda (KVO), Loïs Oosterhof MA (TUU).
- Beeld** Voorzijde: cover van *The Bishop of Rome*

Perspectief

Perspectief wordt uitgegeven door de
Katholieke Vereniging voor Oecumene
www.oecumene.nl

